

Віктор Мойсієнко

В КРАЇНСЬКА ПИСЕМНІСТЬ XI–XIV ст.:

розвінчання
російських
міфів

Viktor Moisiyenko

The Ukrainian
Written Tradition
of the 11th–14th
Centuries:

Debunking
Russian Myths

УДК 163.1 "10-13"
М74

М74 **Українська писемність XI—XIV ст.: розвінчання російських міфів** =
The Ukrainian Written Tradition of the 11th—14th Centuries: Debunking Russian
Myths. Київ : Горобець, 2025. 32 с.
ISBN 978-966-2377-86-6

У статті розглянуто проблему дослідження найдавнішої української рукописної спадщини й необхідність подальшого опублікування українських пам'яток, супроводжуючи їх ґрунтовними науковими кодикологічно-палеографічними та орфографічно-мовознавчими студіями. Наголошено на необхідності викриття заідеологізованих і, по суті, ненаукових поглядів російських учених на культурно-мовну спадщину Русі, які вони по-ширюють у світовій гуманітаристиці, нав'язуючи викривлений міф про те, що аж до XIV ст. українці, росіяни й білоруси начебто мали спільну давньоруську культуру, давньоруську мову і давньоруську писемність, спадкоємцем яких стала Московія—Росія. Спростування цієї псевдонаукової позиції залишається одним із найбільш актуальних завдань українських науковців-гуманітаріїв.

The author addresses the issue of studying the earliest Ukrainian manuscripts and highlights the need for further publishing Ukrainian written monuments, accompanied with thorough codicological, palaeographic, and linguistic (especially orthographic) research. A special emphasis is placed on the necessity of exposing the ideologically driven and, in fact, unscientific views promoted by Russian scholars regarding the cultural and linguistic heritage of Kyivan Rus. These views, widely circulated in international scholarship, propagate a distorted myth claiming that until the 14th century, the Ukrainians, the Russians, and the Belarusians allegedly shared a common Old East Slavic culture, language, and literary tradition — a heritage supposedly inherited solely by Muscovy-Russia. Disproving this pseudoscientific narrative remains one of the most urgent tasks facing Ukrainian humanities scholars today.

Обкладинка *Олександр Калмиков*
Дизайн, верстка *Володимир Гурович*

Видавництво «Горобець»
Вул. Скарбова, 24, м. Київ, 03170
Свідоцтво ДК № 2852 від 16.05.2007 р.

ISBN 978-966-2377-86-6

© Віктор Мойсієнко, 2025
© Тарас Шмігер, пер. на англ., 2025
© Видавництво «Горобець», оригінал-макет, 2025

Віктор Мойсієнко

**УКРАЇНСЬКА
ПИСЕМНІСТЬ
XI—XIV ст.:
розвінчання
російських
міфів**

За матеріалами доповіді на засіданні Президії
НАН України 8 січня 2025 року

Київ–Житомир
2025

Без усвідомлення періоду Русі до XIV ст. як невід'ємного складника українського мовного минулого годі зрозуміти наше мовне сьогодення. Підвалини майбутньої української мовної норми (виразних українських мовних рис) прописані вже в найдавніших рукописних текстах XI ст., а зародилися кількома століттями раніше. Однак вченим-медієвістам (як українським, так і закордонним) складно досягти цього усвідомлення, допоки вони не вичавлять із себе бацилу «руського міра». «Русскій мір» — це не лише російська мова, література, балет, а й російська наука, передовсім гуманітаристика. Стаття Путіна про єдність українців і росіян не постала й не могла постати на порожньому місці. Російська спеціальна воєнна операція — це не лише російські солдати, які зайшли на українську землю. Директор «Ермітажу» Михайло Піотровський в інтерв'ю «Російській газеті» відверто зауважив, що культура також є своєрідною спецоперацією: «Наші останні виставки за кордоном — це просто потужний культурний наступ. Якщо хочете, свого роду «спецоперація». Яка багатьом не подобається. Але ми наступаємо. І нікому не можна дати завадити нашому наступу.... До початку спецоперації в Україні виставки російських музеїв були всюди.... Це й була наша, якщо хочете, «спецоперація», наш культурний наступ»¹. Російська наука, безумовно, є такою ж самою. Один зі стовпів ідеології «руського міра» Володимир Гундяєв (патріарх Кирило) слідом за Володимиром Путіним позиціонує Росію як державу-цивілізацію з власним набором цінностей. А звідки ж узялася ця російська цивілізація? Відповідь дає російська наука: «І тепер уже можна назвати те місце, звідки виросла наша (тобто російська, — В.М.) цивілізація, яка нині займає значну частину Євразії, — це північно-західна частина Старокиївської гори. Територіальним ядром давньоруської («древнерусской» в оригіналі — В.М.) цивілізації є Київ»².

Не акцентуючи увагу на постатях відвертих шовіністів, таких як П. Струве, І. Ільїн, О. Дугін та ін., слід зазначити, що й російські істори-

ки мови долучилися до створення і розвитку концепції «руського міра» в науці, що, зрештою, і призвело до нинішньої російської агресії проти України. Так, я не обмовився: російські славісти-філологи своїми працями сприяли і наближали вторгнення Росії в Україну.

Загалом російські науковці-гуманітарії вже понад 200 років проводять «спецоперацію» з поширення викривленої російської історії у світі. Вони послідовно нав'язують світовій гуманітаристичній міф про спільну до XIV ст. для українців, росіян і білорусів давньоруську народність, давньоруську культуру, мову і писемність, а деякі з них, зокрема А. Турілов, продовжують його навіть на XV ст. Майстерно маніпулюючи народом та мовоназвами «русский» і «российский», вони завели етно- і глотогенез східних слов'ян у глухий кут, називаючи світські українські й білоруські писемні пам'ятки «древнерусскими» або й просто «русскими», а богослужбові — церковнослов'янськими російської («русской») редакції. А відтак, кожен росіянин (і не лише «русский», а й бурят, калмик, чеченець, дагестанець та ін.) знає, що витoki російської мови, культури та історії лежать у Києві, і на риторичне Несторове «откуту есть пошла Руская земля» однозначно відповідають — із нашого давнього «руського» Києва.

Російські гуманітарії своїми студіями переконали в цьому абсурді не лише самі себе та свої поневолені народи, а й, незважаючи на очевидні протиріччя, більшість закордонних і, на жаль, чимало українських медієвістів. Наприклад, попри проголошену спільність (єдність) розвитку мови та культури трьох східнослов'янських народів до XIV ст., російські історики впродовж трьох століть після змінення назви своєї країни з Московії на Росію впроваджували народом та мовоназву «русский», спотворюючи тим самим сприйняття давньоруської реальності, тобто вся культурно-мовна спадщина Русі в їхніх студіях стає нібито російською (московською), а Україна й Білорусь до цієї історії начебто й не дотичні. Наведу на підтвердження кілька цитат.

В. Виноградов: «Процес перекладу пам'яток південнослов'янської та західнослов'янської літератури, а також візантійських та західноєвропейських, російською («на русский» в оригіналі, — В.М.) церковнослов'янська мова супроводжувалася творенням нових слів»³.

Н. Трубецької: «Цей вираз (дописемний період, — В.М.) як і інші позначення для різних періодів зміни звукового ладу російської мови, я вживаю суто умовно. Під дописемним періодом я розумію період, що по-

1 «Все мы милитаристы и имперцы. Война — это самоутверждение нации». Медуза. 24.06.2022. <http://surl.li/sbvhy1>

2 Поляков А. Киевская Русь как цивилизация. Оренбург 2010. С. 115.

3 Виноградов В. В. Избранные труды. История русского литературного языка. Москва, 1978. С. 260.

чався до появи російської («русской» в оригіналі, — В.М.) писемності та закінчився приблизно в середині XII ст.»⁴.

Н. Толстой: «Найдавнішою датованою пам'яткою російського («русского» в оригіналі, — В.М.) ізводу є Остромирове Євангеліє — євангеліє, переписане для новгородського посадника Остромира у 1056—1057 рр. З цієї пам'ятки можна розпочинати майже тисячолітню історію російської літературної мови («русского литературного языка» в оригіналі, — В.М.)⁵.

Н. Мещерський: «Було визначено, що співвідношення власне російських («русских» в оригіналі, — В.М.) та старослов'янських мовних елементів у різних пам'ятках давньоруської («древнерусской» в оригіналі, — В.М.) писемності коливається залежно від жанру твору і від ступеня освіченості автора, а частково й переписувача того чи іншого рукопису. Було з'ясовано, що, крім писемності цією змішаною мовою (давньоцерковнослов'янською російського («русского» в оригіналі, — В.М.) ізводу), в Давній Русі була й така писемність, що створювалася суто російською мовою («на чисто русском языке» в оригіналі, — В.М.)⁶.

У всіх наведених вище фрагментах глтонім «русский» однозначно перекладається як «російський», так само й іншими мовами: нім. *russische*, англ. *russian*, фр. *russe*, тобто в читача, особливо закордонного при перекладі його мовою, не виникає жодного сумніву щодо належності писемної спадщини, про яку йдеться в працях російських славістів, — вона російська, а українська чи білоруська мови тут ні до чого. Чи зможе він зрозуміти, що тут йдеться й про українську чи білоруську мову? — питання риторичне. Ні. Така термінологічна еквілібристика призвела до усунення українців і білорусів як суб'єктів Русі й отождолення їх із росіянами.

Зрештою, проголошена росіянами як догмат єдність і спільність східних слов'ян до XIV ст. не зупиняла їх в одноосібному привласненні спадщини Русі. Б. Сапунов у 1978 р. під грифами Академії наук СРСР та Міністерства культури СРСР опублікував працю «Книга в России в XI—XIII вв.». Звернімо увагу, не в Русі, а саме в Росії. Якщо слово «Русь» закордонні славісти в перекладі хоч якось могли пов'язати з Україною та Білоруссю, то хоронім «Росія» однозначно — ні. Чи можна було уявити в радянські часи опубліковану книгу під назвою «Книга в Україні/Білорусі в XI—XIII ст.»?

4 Трубецкой Н. О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. В кн.: Трубецкой Н.С. Избранные труды по филологии. Москва, 1987. С. 146.

5 Толстой Н. Церковнославянский и русский: их соотношение и симбиоз. В кн.: Лекции лауреатов Демидовской премии (1993–2004): 1994 год. Екатеринбург, 2006. С. 73.

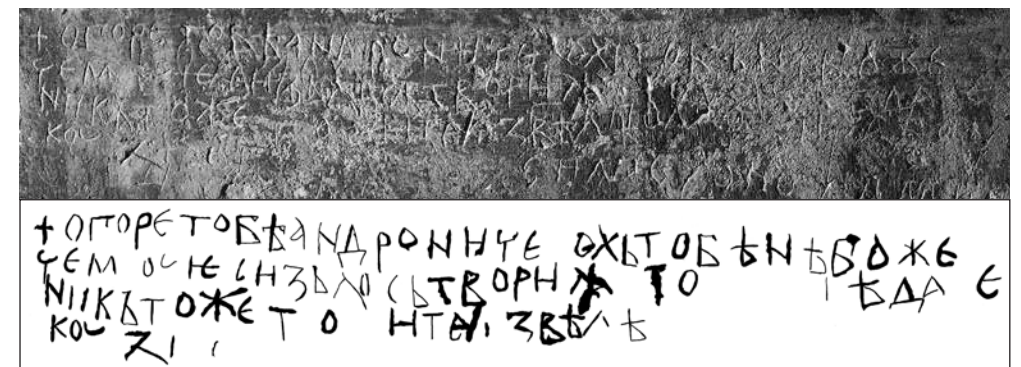
6 Мещерский Н.А. История русского литературного языка. Ленинград, 1985.

Однак сьогодення вимагає принципово інших засадничих підходів до сприйняття мовної ситуації в Русі періоду появи перших писемних текстів, а саме:

- Середньовічна Русь (Київська Русь, Руська Держава, Давня Русь) — це невід'ємна частина української культури, літератури, малярства, архітектури, писемності;
- Русь-Україна XI—XIV ст. — невід'ємна частина українського мовного минулого;
- підвалини української мовної норми (виразні українські мовні риси) зародилися в дописемний період і відображені в найдавніших рукописних текстах XI ст.;
- зародження й розвиток наукових поглядів та відповідної термінології щодо історії Русі відбувся в XIX ст., в період, коли українці й білоруси не мали своєї держави і не могли спростовувати міфотворчість московських учених про спільну історію та триєдиний народ;
- завдання українських славістів полягає у спростуванні російських етно- та глтонічних міфів шляхом створення власного наукового продукту на основі скрупульозного й аргументованого аналізу найдавніших пам'яток нашої писемності; впровадженні нової об'єктивної термінології; пропагуванні цих досліджень серед закордонних славістів.

Є всі підстави поділяти найдавніший писемний період Русі (до XIV ст.) на такі етапи:

- період української писемності (оригінальні й переписані тексти, створені в скрипторіях Києва, Володимира (на Волині), Галича) — від XI ст.;

Напис XII ст. на стіні Софійського собору: о горе товѣ андрониче охъ тобѣ нѣвоже уе-
моу еси зъло сътворилъ то [не в]ѣдає никъто же то[а]и те звѣлъ Коуз[ма] (джерело: Кор-
нієнко В. В. Корпус графіті Софії Київської (XI — початок XVIII ст.). Ч. VIII: Південні внутрішня та зовнішня галереї. Київ, 2018. С. 440, табл. CCXLII, 1.)

- період новгородської писемності (оригінальні й переписані тексти, створені в писемних центрах Новгорода і Пскова) — від XI ст.;
- період білоруської писемності (оригінальні й переписані тексти, створені в писемних центрах Полоцька і Смоленська) — від XIII ст.

Від XIV ст. з'являються оригінальні писемні пам'ятки й на Московії. Відтоді можна виокремлювати період московської писемності (оригінальні й переписані тексти, створені в писемних центрах Московії).

Світська й церковнослов'янська писемність в Русі. Від XI ст. ми маємо світські тексти (написи-графіті, грамоти, написи на різних предметах, по крайні записи на церковнослов'янських книгах), кількість яких з кожним століттям зростала. Український історик В'ячеслав Корнієнко опублікував 12 томів корпусу графіті зі стін Софійського собору, з яких до XI–XIV ст. належать кілька сотень написів. Є також графіті цього періоду в Кирилівській церкві та церкві Спаса на Берестові. Належність їх до давньої русько-української писемної традиції очевидна, великою мірою вони відображають тогочасний стан говіркової української мови.

На рисунках наведено два приклади графіті XII ст. зі стін Софійського собору в Києві. Ці та сотні інших написів красномовно свідчать про мовну присутність русинів-українців у мовному просторі тогочасної Русі.

Крім світської маємо багату писемність церковно-релігійного характеру в Русі-Україні.

На основі наявних на сьогодні хрестоматій, збірників, альбомів української писемної спадщини⁷ можна говорити про щонайменше 110–115 рукописних книг XI–XIV ст., написаних церковнослов'янською мовою української редакції. На особливу увагу заслуговує електронний реєстр «Українська рукописна книга»⁸, який зараз створюють у рамках проекту «Повертаємо в Україну культурну спадщину» і який постійно доповнюється.

До української писемної спадщини XI ст. належать Реймське Євангеліє, Остромирове Євангеліє (1056–1057), Турівське Євангеліє, Ізборник Святослава (1073), Ізборник Святослава (1076), Архангельське Єванге-

ліє (1092), Пандекти Антіоха, Життя Кіндрата, Життя Теклі, Чудівський Псалтир, Бичківський Псалтир, Уривки зі службової мінеї/Мінея Дубровського, 13 Слів Григорія Богослова, Супрасльський збірник, Синайський патерик. Усі ці пам'ятки переписано або в Києві, або русинами — вихідцями з Русі-України, і наразі жоден славист аргументовано цього не спростував. Звичайно, ця очевидність повністю перекреслює тлумачення російськими славістами культурно-мовної спадщини Русі до XIV ст.

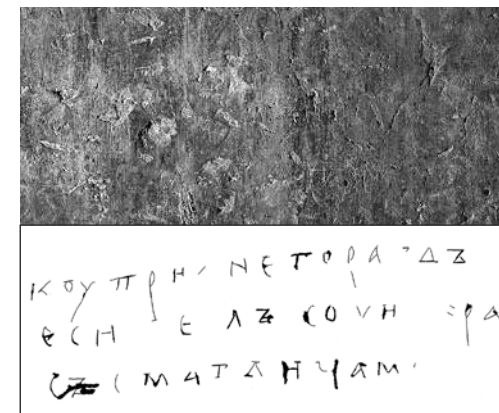
Прокоментуємо народження російських наукових міфів.

Міф 1. Неперервність і тяглість російської писемності й мови від Русі до Московії і до сьогодення. Московська писемна традиція, яку в усьому світі знають як російську («русскую»), писемно засвідчена від XIV ст. Очевидність цього твердження яскраво ілюструє відсутність до XIV ст. посилань на московські пам'ятки у численних словниках, хрестоматіях, антологіях «древнерусского языка» та «древнерусской литературы». Тому, якщо зі Словника «древнерусского языка» XI–XIV вв.⁹ (на сьогодні опубліковано 13 томів) прибрати українські, білоруські й новгородсько-псковські¹⁰ приклади до словникових статей, то ілюстрацій із московських пам'яток залишиться заледве на один том. Так, у першому томі наведено 7508 покликань на всього лише 18 оригінальних українських пам'яток та їх пізніші списки (а в реєстрі джерел цього словника українських текстів набагато більше), а саме:

- 1) Святославів збірник (1076) — 337 цитат;
- 2) Життя Федора Студита (XII ст.) — 227;
- 3) Життя Феодосія Печерського (XII ст.) — 192;
- 4) Сказання про Бориса і Гліба (XII ст.) — 126;
- 5) Єфремівська Кормча (XII ст.) — 529;
- 6) Руська Правда (1280) — 54;

⁹ Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. Т. 1–13. Москва, 1988–2023.

¹⁰ Новгородсько-псковська і московська — це різні писемні традиції.

Напис XII ст. на стіні Софійського собору: коупри[а]не гора[з]дъ еси елы соуи расъмаглиця ми (джерело: Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської (XI — початок XVIII ст.). Ч. VI. Приділ архангела Михаїла. Київ, 2015. С. 143)

⁷ Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава, 1929. С. 103–188; Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002. С. 280–289; Історія української мови. Хрестоматія X–XIII ст. Упоряд. В. Німчук. Харків, 2018; Запаско Я. Українська рукописна книга. Львів, 1995; Гнатенко Л. А. Слов'янська кирилична рукописна книга XII–XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-палеографічне та графіко-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. Київ, 2012.

⁸ Реєстр «Українська рукописна книга». <https://ukrmanuscript.com/catalog?regionType=all&s=>

- 7) Пандекти Никона Черногорця (1296) — 453;
- 8) Троїцький збірник (XII/XIII ст.) — 151;
- 9) Устав студійський церковний і монастирський (XII/XIII ст.) — 169;
- 10) Рязанська Кормча (1284) — 776,
- 11) Ярославський збірник (XIII ст.) — 228;
- 12) Пандекти Никона Черногорця (XIV ст.) — 761;
- 13) 16 слів Григорія Богослова з тлумаченнями Никити Іраклійського (XIV ст.) — 1142;
- 14) Хроніка Георгія Амартола (XIII/XIV ст.) — 645;
- 15) Троїцький збірник (кін. XIV ст.) — 218;
- 16) Лаврентіївський літопис (1377) — 369;
- 17) Палєя (1406) — 561;
- 18) Іпатіївський літопис (бл. 1425) — 570.

Російські історики мови ще за радянських часів започаткували проєкт «Словарь русского языка XI–XVII вв.». Чому вони назвали його саме так: «русского», а не «древнерусского»? Відповідь очевидна: оскільки до XIV ст. пам'яток із Московії, власне московських пам'яток зі специфічними рисами їхньої мови, немає, а від XV–XVI ст., особливо XVII ст., таких текстів уже багато, то потрібно розширити часові рамки. Суть наукової маніпуляції полягає в тому, що в словниковій статті першими наведено цитати з українських пам'яток, а потім їх підкріплено вже московськими джерелами XV–XVII ст. При цьому складається враження безперервності російської мовної традиції від Русі до Московії.

Продемонструємо, як це виглядає на прикладах конкретних словникових статей.

Лексема *вѣзънъ* у всіх історичних лексиконах російської мови має найдавніші покликання (до XIV ст.) лише на українські писемні джерела [Срзн.: I, 188; СлРЯ: 1, 343; СДЯ: I, 321–322]¹¹, причому саме в українському варіанті звучання — *вѣзънъ* або *вѣзънъ*; але в СлРЯ після цитування цих українських рукописів наведено ще посилання лише на одну московську пам'ятку за 1480 р., а московський варіант *вѣзънъ* — *вѣзенець*, *вѣзенистъ* *вѣзеничъ* — трапляється лише в текстах від кінця XVI–XVII ст. [СлРЯ: 1, 343].

¹¹ Список скорочень назв словників:

СлРЯ — Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва, 1975–2015;

Срзн. — Срезневский И. Словарь древнерусского языка. Репринт. изд. Москва, 1989;

СДЯ — Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва, 1988–2023;

ССЯ — Словарь старославянского языка. Репринт. изд. СПб, 2006.

Інший приклад: *прѣдъсловыє* — в оригінальних пам'ятках слово засвідчене саме в найдавніших текстах української писемності: Галицькому Євангелії (1144), Христинопільському Апостолі (XII ст.), Рязанській кормчій (1284) [Срзн.: II, 1639; СлРЯ: 18, 209]. У СлРЯ перша цитата також за Галицьким Євангелієм (1144), потім на список XV ст. з Життя Феодосія Печерського, а далі три цитати з пам'яток XVI–XVII ст. [СлРЯ: 18, 209].

Зрештою, дуже цікавий приклад: *коурица* — *іако же коурица гнѣздо своє подъ крилъ* з покликанням на Галицьке Євангеліє (1144), у Срзн. наведено цю саму цитату з посиланням на Юріївське та згадане Галицьке Євангелія [Срзн.: I, 1378], у СлРЯ переписано ту саму цитату, а також подано пізніші вже з московських пам'яток від XV ст. [СлРЯ: 8, 139]. Цікаво, що в південнослов'янських текстах це слово не засвідчене. У *Slovníku jazyka staroslověnského* є лише *коуръ* [ССЯ: II, 86]. Тобто дуже ймовірно, що це слово утворили русини-українці в XII ст., проте в такому вияві в українській мові воно не збереглося, але «подарунком» скористалися москвини, в мові яких цей українізм став нормою.

Міф 2. Суть другого російського міфу полягає в тому, що орфографічні норми в церковнослов'янських текстах започатковувалися одночасно в Києві, Галичі, Володимирі (на Волині), Полоцьку, Новгороді, Москві, Суздалі та в інших містах, а тому вони «общерусские».

Хто ж насправду впровадив у Русі перші мовно-орфографічні тенденції/правила/норми при переписуванні церковнослов'янських книг?

Слід зауважити, що факт перекладу Святого Письма на відомому Кирилові й Мефодію одну зі слов'янських мов чи на її окремих діалект уже відкрив для слов'янської людності скриньку Пандори. Для моравця (чеха чи словака), словенця, серба, хорвата, македонця, болгарина, русина-українця, русина-новгородця, русина-білоруса не було тоді особливих заборон і обмежень для внесення своїх місцевих мовних елементів. Після прийняття християнства на Русь потрапляли книги з різних місцевостей. І хоча з Болгарії їх було чи не найбільше, але незаперечно, що такі книги приходили і з Македонії, і з Сербії, і з Моравії. Тому різнокнижна культурна традиція книг, які опинялися в Русі, передовсім у Києві (до того ж вони були кириличні й глаголичні), потребувала якоїсь уніфікації. Очевидно, якби цей книжний церковнослов'янський шлях сягав лише однієї традиції, наприклад болгарської, мабуть, не так швидко вироблялася б ота найдавніша київська (українська) писемна традиція. Саме різноманіття церковнослов'янських ізводів/редакцій книг, що потрапляли на Русь, стало вагомим стимулом для відпрацювання своєї особливої норми, яка

мала б постати *над* іншими мовно-орфографічними нормами рукописів різних редакцій. Бо ж неможливо було в тому ж таки Києві підтримувати й продовжувати відразу кілька писемних редакцій.

Якими ж були відхилення, які виходили з-під пера русинів-українців у переписаних рукописах з різних південнослов'янських протографів і які згодом російські науковці назвали першими «древнерусскими/русскими» орфографічними нормами?

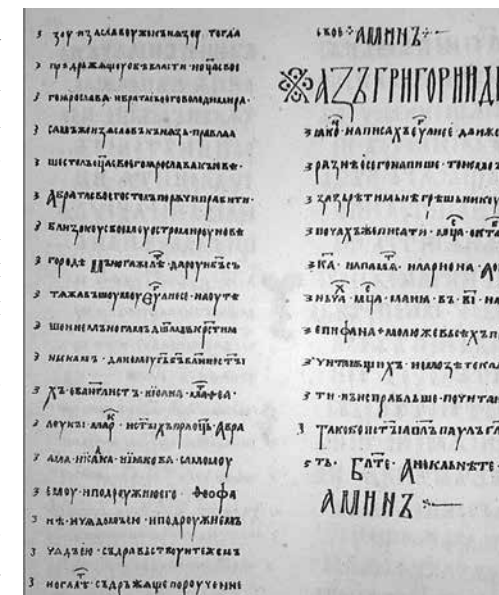
Від XIX ст. російські мовознавці виділяють від 7 до 15 орфографічно-мовних рис із церковнослов'янських текстів, які стали основою тієї міфічної єдності церковнослов'янської мови російської редакції для всіх східних слов'ян періоду Русі до XIV ст. І попри те, що українські й деякі закордонні слависти переконливо аргументували, що від XI ст. на Русі чітко протиставляються південна (українська) та північна (новгородська) редакції церковнослов'янської мови, все ж, як у XIX і XX ст., так і зараз, російські слависти впевнено дотримуються непохитної ідеологічно-лінгвістичної догми¹².

За логікою московських славистів наведені вище «общерусские» особливості, або норми, від XI ст. одночасно впали на всі руські землі — від Галича й Києва до Новгорода й Суздалі. Чи слід думати, що писці київські, новгородські, суздальські та інші, переписуючи церковнослов'янські тексти, постійно комунікували один з одним, щоб не внести в текст чогось дуже індивідуального, щоб не порушити встановлену кимось зверху(?) норму. Але ж це твердження не має жодного зв'язку з реальністю. Більшість (за винятком кількох новгородських) пам'яток XI ст. пере-

писано в столиці Русі, в Києві, і переписували їх місцеві русини-кияни, вносячи ті власні особливості, які москвини назвали «общерусской» орфографічною нормою.

То ж хто, коли і де вперше зробив, свідомо чи випадково, під впливом власної говірки, відхилення від протографів?

Наприклад, писець Остромирового Євангелія дяк Григорій, пишучи *първъѣ* або *прѣже*, певне, й не здогадувався, що допускав помилку, адже в протографі було *прѣвъѣ* і *прѣжде*. Як не картав себе за ненавмисне відхилення від протографа, пишучи *лица*, *нарицаємыи*, *сърдьца* хоча в оригіналі було *лица*, *нарицаємыи*, *сърдьца*. Вочевидь, це було написано випадково, тому лише кілька разів він допустив такі відхилення. А, наприклад, київські писці обох Святославових збірників та Архангельського Євангелія через кількадесят років, мабуть, бачили ці тексти з подібними відхиленнями й не сприймали їх за недолік — у їхніх текстах значно більше таких написань. Якщо Григорій запровадив писати ж замість *жд* лише в небагатьох словах, про що йшлося вище, але, наприклад, у слові *одежда* ще послідовно *-жд*, то вже через 20 років писець Святославового збірника (1076) поширив говіркову рису й на це слово — у нього вже *одежа*. Ми не заперечуємо, що така вимова, можливо, була поширена і в інших

Приписка дяка Григорія в пам'ятці церковнослов'янської мови української (київської) редакції — Остромировому Євангелії (1056—1057), арк. 294 зв.

регіонах Русі, але ж ці ознаки знаходимо в перших пам'ятках, переписаних саме в Києві. Тому надалі ця започаткована в Києві норма ширилася в різних напрямках на підкорені слов'янські і неслов'янські народи.

Повертаючись до постаті дяка Григорія, з великою ймовірністю можемо припускати, що він був русином-киянином. На щастя для дослідників, він написав від себе приписку наприкінці євангельського тексту. Імені Владимир, як видно з приписки, Григорій не знав, бо не називали так чоловіків ані в Києві, ані в Русі загалом, — тільки Володимир. Так само й слово *град*, яке він напевне знав, але в мовленні його був лише *город*, у приписці — *новгородъ*. І, зрештою, жодного разу в тексті Євангелія не вжито дієслівну

12 Наприклад, цитата з академічного російського видання [8, с. 38–39]: «Несмотря на определённые региональные различия (например, отражение цоканья в новгородских памятниках), большинство церковнославянских памятников, написанных на обширной восточнославянской территории, характеризуется единством лингвистических норм. Основные черты русско-го извода:

- буквы *ѡ*, *ѣ* на месте *ж* и «неэтимологическое» использование *ж*. Примеры: *коупѣль*, *водѡу*, *дрѣже* (звательная форма);
- использование буквы *а* вместо *ѡ*, *ѣ*, и наоборот по отношению к орфографии старославянских памятников;
- написания с начальным *ѡ*-, соответствующим *ю*- в старославянской орфографии. Примеры: *ѡугъ*, *ѡуноша*;
- написания *ѣръ*, *ѣль*, *ѣрь* или *ѣр*, *ѣл*, *ѣр* на месте этимологических **тъгъ*, **тълъ*, **тъгъ*. Примеры: *тъгъгъ*, *тъгъгъгъ*, *ѣлъкъ*, *ѣрьвъ*;
- написания, отражающие «полногласие». Примеры: *городъ*, *дерево*;
- *ж* на месте праславянского **dj*: *прѣже*, *рожши*; и *ч* на месте праславянского **tj* (спорадически): *чужини*, *чочю*;
- окончания творительного падежа единственного числа *-ъмь*, *-ъмь* (в старославянских памятниках *-омь*, *емь*) и др.»

форму III особи однини з редукованим закінченням, що зараз є нормою української літературної мови. У Григорієвій приписці також читаємо на-пише – да иже горазнѣ сего напише.

У контексті наведеного матеріалу питання: носій якої мови був першотворцем «русской», «древнерусской», «общевосточнославянской» норми? — стає риторичним. У повсякденні він був носієм тогочасної (станом на 1056 р.) полянської, київської, української говірки. Може киянин дяк Григорій творив і «русскую» норму, як того дуже комусь хочеться, але при цьому розмовляв руською, тобто давньоукраїнською мовою.

Зазначу, що наведені вище київські пам'ятки XI ст. було добре вивчено, і навіть у більшості російських славістів не виникало сумнівів щодо їх київського походження (хоча текстів з Києва в XI ст. було значно більше). Вони й стали першовзірцями, на які так чи інакше в подальшому орієнтувалися писці з різних теренів Русі.

Зі столиці ця київська писемна традиція і, відповідно, започаткована редакція церковнослов'янської мови поступово переходить до Галицько-Волинського Королівства, де вона не лише продовжує київську, а й увиразнює її — спостерігається проникнення небувалої доти кількості місцевих говіркових елементів. Аналіз і порівняння орфографії та мови цих рукописів дає підстави говорити про функціонування в нашому русько-українському Галицько-Волинському Королівстві з коронованим володарем — королем Русі вже не просто київської (української), а від 1144 р. (часу переписання Галицького Євангелія) галицько-волинської редакції церковнослов'янської мови.

Міф 3. Галицько-волинські тексти українські, київські чи «общерусские», «русские»? Виразна окремішність галицько-волинської редакції церковнослов'янської мови була настільки очевидною, що російським історикам мови (О. Соболевський, О. Шахматов, М. Дурново та ін.) нічого не залишалося, як визнати існування «отдельного галичско-волинского наречия древнерусского языка». Проте слід зауважити, що київського і московського наріччя давньоруської мови до XIV ст. ніхто з московських учених ніколи не виділяв. Російський історик мови Ф. Філін стверджував: «Давньоруські племена перебували в стані найближчої спорідненості, вони були пов'язані один з одним розгалуженою мережею мовних шляхів, тому можливості діалектного взаємовпливу і значного поширення мовних змін у них мали бути значними»¹³. Щоб зрозуміти абсурдність

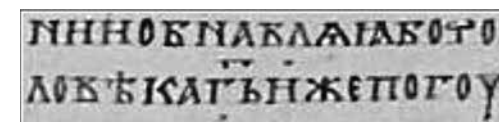
13 Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Москва, 1972. С. 629.

твердження російського вченого, спробуємо віднайти приклади впливу новгородських, московських, білоруських традицій на київську писемну традицію до XIV ст. Чи зможе хтось навести приклади новгородського чакання, відсутності III палаталізації чи акання в українських пам'ятках XI–XIII ст.? Ні. На початках становлення писемності в Русі вплив був очевидно односпрямований: поширення київської й галицько-волинської писемності на новгородську, білоруську, а пізніше й на московську писемність. Чого варті лише десятки прикладів українського ікавізму (написання и на місці ѣ) в новгородських грамотах.

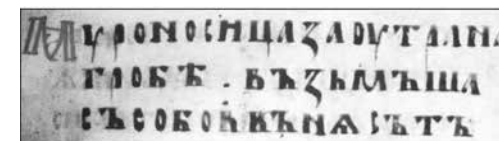
Повертаючись до окремішності галицько-волинського наріччя в пам'ятках XII–XIII ст., слід зазначити, що в подальшому вона спрацювала не на користь сприйняття і розуміння закордонними славістами розвитку української писемної традиції, оскільки своєю виразністю затьмарила первинну материнську — київську традицію. Відкриття галицько-волинських рукописів посилило погодінський міф про проживання в Києві великоросів до монголо-татарського нападу, оскільки менш виразні в мовному плані (за кількістю говіркових рис) київські тексти значно краще підходили на роль «общевосточнославянских», «общерусских» і взагалі просто «русских».

Міф 4. Нульова аргументація для потрактування тексту, переписаного на Московії. Російські історики мови аргументують належність тексту до московської писемної традиції не наявністю своїх оригінальних рис, а відсутністю в пам'ятці очевидних київських, галицько-волинських або новгородських. Це так звана нульова аргументація. Чим менше київський, галицько-волинський або новгородський писець помилявся в бік своїх говіркових особливостей, тим більше шансів було в російського історика мови назвати цю пам'ятку московською.

Як це працює, розглянемо на прикладі нещодавно опублікованої в Росії української пам'ятки —

Відображення заміни є на о після шиплячих у пам'ятці церковнослов'янської мови української (київської) редакції — Збірнику Святослава (1073): чоловѣка, арк. 179зв.

Відображення вузькодialeктної української риси — написання закінчення -овъ відповідно -ю у формі орудного відмінка однини присвійних займенників у пам'ятці церковнослов'янської мови української (галицько-волинської) редакції — Віденському Октоїху XIII ст.: възъмъша съ созовъна, арк. 50

Ярославський часослов XIII ст. Попри те, що в тексті є сотні українських, власне, галицько-волинських особливостей, авторка робить висновок, що пам'ятку було переписано місцевим писцем із Залісся, проте не підтверджує свою думку наявними місцевими говірковими московськими рисами, а наводить ту ж саму нульову аргументацію: «Тому, незважаючи на те, що наше припущення будується на основі сукупності *негативних ознак* (виділення моє, — В.М.), ми вважаємо, що ЯЧ було написано на північно-східній території»¹⁴.

То ж навіщо московські славісти придумали «русскую/общерусскую/общевосточнославянскую» редакцію церковнослов'янської мови?

Відповідь однозначна й незаперечна: багатуша писемна традиція в Русі до XIV ст. оминала Залісся, тобто Московію. Писемність розвивалася в стольному городі Києві при князі та митрополичій резиденції. Від середини XI ст. на всю Русь вже були відомі два київські скрипторії — княжий та лаврський. Від XI ст. писемність розвивалася і в Новгороді, дещо пізніше, від XIII ст. — в Полоцьку та Смоленську. Тому російські історики мови і загалом гуманітарії, усвідомлюючи, що на Московії до XIV ст. писемності не було (довести належність тексту до XIV ст. до московської писемної традиції неможливо, оскільки ще ніхто не навів говіркових московських рис як доказ роботи місцевого заліського писця), мали якось вийти з цієї жахливої для кожного росіянина ситуації: навколо Московії в землях Русі впродовж трьох століть уже розвивалася писемність, малярство, а на Заліссі — нічого. Тому все характерне — київське, галицьке, волинське, новгородське, полоцьке — було проголошене спільним «общим и неразделимым» надбанням. Так Московія принаймні вже не губилася в цій спільній давньоруській писемності. Московські вчені в такий спосіб гіпотетично (на основі нульової аргументації) приписували їй місце поряд з київською та новгородською традиціями. І дарма, що до XIV ст. немає жодної рукописної книги, яку можна було б аргументувати якимись московськими мовними рисами. Натомість є міфічна спільноруська «общерусская» народність, писемність, редакція церковнослов'янської мови до XIV ст.

Отже, відповідь на питання: відколи можемо говорити про давньоукраїнську редакцію церковнослов'янської мови? — шукаємо в площині здорового глузду, а не московської наукової міфології. Немислимо, аби така багатуша за середньовічними показниками писемна традиція (київська та галицько-волинська XI—XIV ст.), яка налічує кілька сотень рукописів, була позбавлена права називатися місцевою, тобто київською чи

галицько-волинською, власне, українською. Невже в Києві, Галичі чи Володимирі (на Волині), наприклад у XII ст., монахи-книжники, переписуючи давні манускрипти, передовсім думали про те, як би раптом не ввести до тексту нічого місцевого, аби не порушити «общерусской» єдності. Очевидно, це стосується й писців із Новгорода, які також додавали своє цекання/чакання в рукописи і найменше думали про те, як це оцінять у стольному Києві.

Отже, від XI ст., тобто від часу постановлення перших писемних текстів на теренах України-Русі, є всі підстави стверджувати про появу української редакції церковнослов'янської мови.

Висновки. Вивчення розвитку слов'янських мов, насамперед східнослов'янської групи, приводить до висновку про те, що все, створене в XI—XIV ст. у Києві, Галичі, Володимирі (на Волині), Чернігові, слід вважати надбанням української писемно-мовної традиції, у Новгороді й Пскові — новгородської, у Смоленську й Полоцьку — білоруської, а в Муромі, Ростові, Суздалі, Рязані, Твері, Москві — московської (російської). Звичайно, при цьому варто пам'ятати про роль культурно-релігійно-мовного центру Русі — Києва, де народжувалася руська писемна традиція (а відповідно, й норма), яка звідси безумовно ширилася на інші руські терени. Підкреслю, йдеться про тексти, створені (мовлені й написані) місцевими носіями мови, а не принесені, як, наприклад, Рязанська Кормча чи Ярославський Часослов, на Московію з Києва чи Волині.

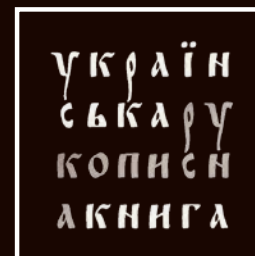
Фундаментальні риси української мови закладалися на протоукраїнських землях після розпаду праслов'янської мовної єдності і в період появи в Русі-Україні перших оригінальних (графіті, написи на предметах) і переписуваних (богослужбові книги) пам'яток виразно засвідчені вже від середини XI ст. У світських (оригінальних) написах тогочасне русько-українське говіркове мовлення виявлене очевидно; у переписуваних богослужбові книги народно-розмовна стихія проникає поступово і з часом наростає: церковнослов'янська мова набуває явних ознак спочатку місцевої київської, а потім галицько-волинської редакції. Ці говіркові українські риси, які згодом стали нормою нашої мови, послідовно виявлено як у світських, так і в церковно-релігійних текстах від найдавнішого періоду русько-української писемності й дотепер.

Отже, тяглість розвитку української мови як окремої слов'янської структури щонайменше від IX—X ст. є незаперечною.

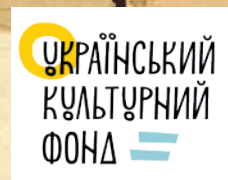
Після хрещення Русі-України до принесеної з різних центрів слов'янської книжності, передовсім з Болгарії, церковнослов'янської мови

¹⁴ Андреев А., Афанасьева Т., Соболева А. Ярославский часослов второй половины XIII века. Исследование и издание текста. Москва, 2024. С. 149.

потрапляють місцеві мовні ознаки. Тому мову перших переписаних у київських скрипторіях церковних книг — Реймського Євангеліє (перша половина XI ст.), Остромирового Євангеліє (1056—1057), Турівського Євангеліє (середина XI ст.), Пандектів Антіоха (XI ст.), Святославових збірників (1073 і 1076), Архангельського Євангеліє (1092) тощо — називаємо церковнослов'янською мовою київської або русько-української редакції. І саме ця русько-українська (а не «общевосточнославянская» і не «общерусская» і вже точно не «русская») редакція з часом поширюється на інші терени Русі.

ukrmanuscript.com

УКРАЇН
СЬКАРУ
КОПИСН
АКНИГА

Луцьке Євангеліє XIV ст.

The Lutsk Gospel of 14th century

Рєєстр / Register

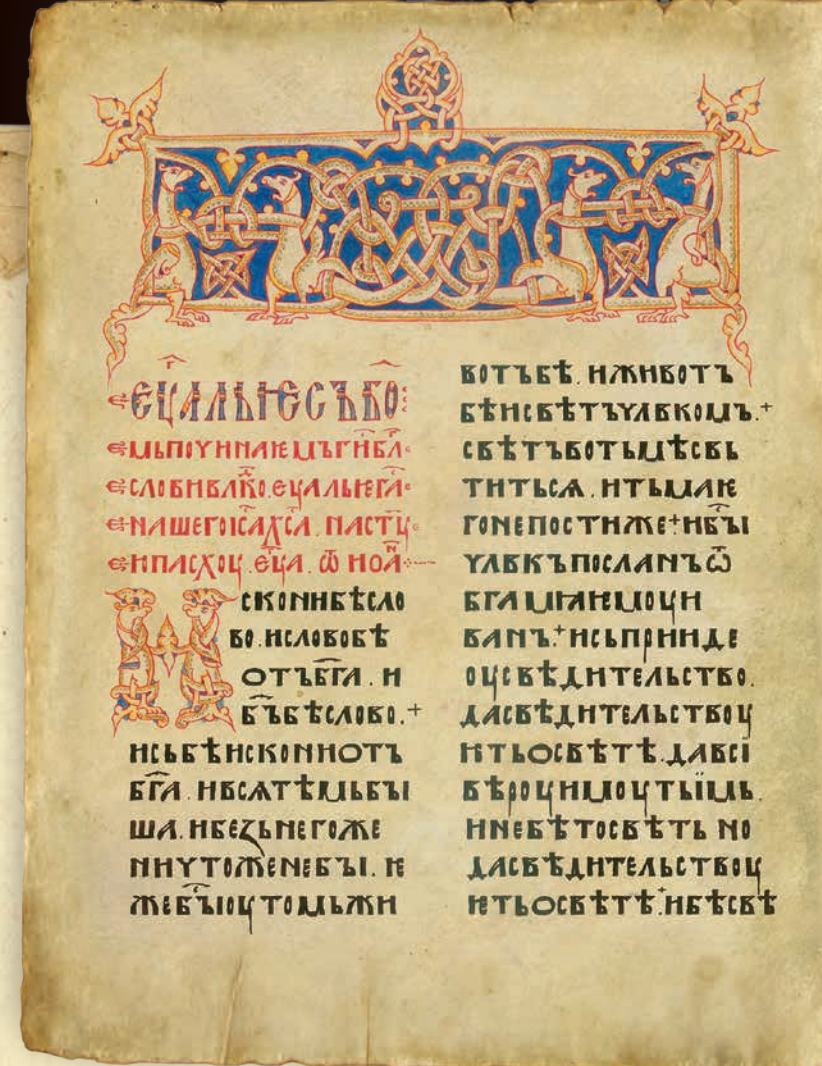
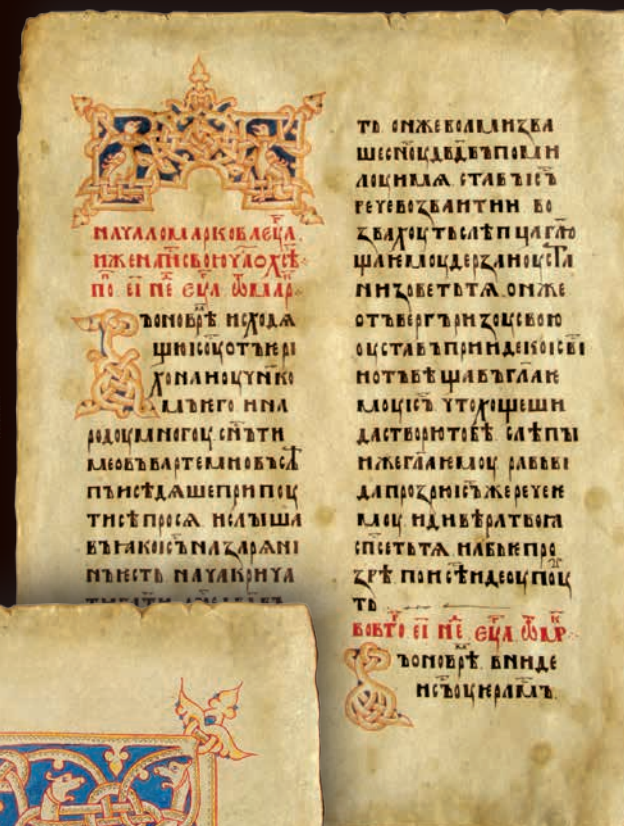
Росія, Москва, Російська державна бібліотека, Рум. 112
XIV ст., друга половина
Волинь, м. Луцьк
2°, 262 арк., пергамен,
устав, ілюмінація, оправа

Russia, Moscow, Russian State Library, Рум. 112
Volyn, Lutsk
14th century second half
2°, 262 sh., parchment, uncial (ustav), illumination, binding

Луцьке Євангеліє XIV ст. – одна з найдавніших богослужбових книг України, що збереглася до наших днів. Рукопис належить до пам'яток галицько-волинської книгописної школи. Він якнайкраще демонструє характерні для цієї школи графічні та мовні особливості. Маргіналії (записи на полях книжки), а також мовні та палеографічні ознаки свідчать про те, що місцем написання книги був Спаський Красносельський монастир поблизу Луцька.

The Lutsk Gospel of 14th century is one of the oldest liturgical books of Ukraine, which has been preserved up to the present. The manuscript belongs to the masterpieces of the Galician-Volynian Book-writing School. It shows clearly the graphic and linguistic features of this school. The marginalia (notes in the margins of the book) as well as the linguistic and paleographic features indicate that the place where the book was written was the Spaskiy Krasnoselskiy Monastery, near Lutsk.

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Луцький Псалтир 1384 р.

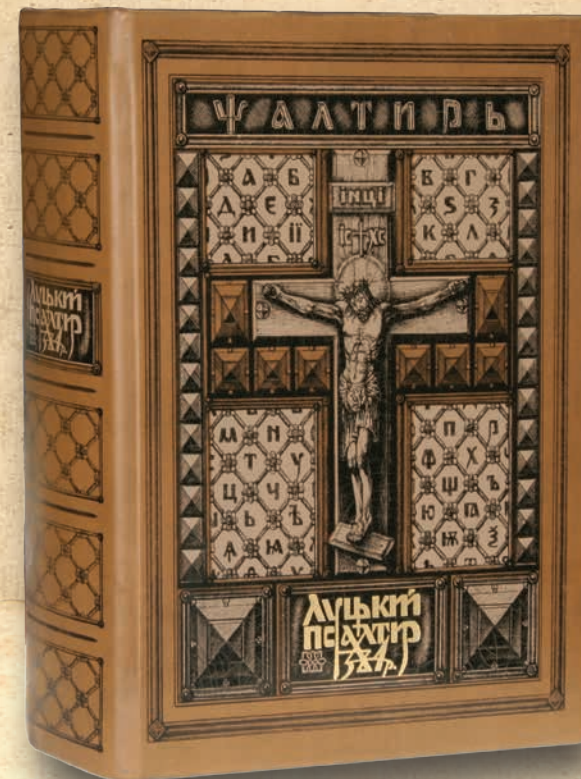
The Lutsk Psalter, 1384

Реєстр / Register

Італія, Флоренція,
Бібліотека Лоренца Медічі, A. D. 360
1384 рік, Волинь, м. Луцьк
Писець Іван, священник луцький
4°, пергамен, устав, ілюмінація, оправа

Italy, Florence, Biblioteca Medicea
Laurenziana, A. D. 360
1384 year, Volyn, Lutsk
Scribe Ivan, priest of Lutsk
4°, parchment, uncial (ustav),
illumination, binding

Псалтир, переписаний 1384 року в Луцьку священником-писцем Іваном, в XX столітті опинився в бібліотеці Медічі Лауренціана у Флоренції, та залишився практично невідомим у себе на батьківщині. Ця книга надзвичайно цікаве і значне джерело щодо палеографії, текстології, розвитку церковнослов'янської мови на східнослов'янському ареалі, історії самої української мови.

The Psalter was rewritten by the priest-scribe Ivan in 1384 in Lutsk, appeared in the Medicea Laurenziana Library Florence in 20th century, and stayed almost unknown at his home. This book is a highly interesting and significant source for researching the paleography, textology, the development of the Church Slavonic language in the East Slavic area as well as the history of the Ukrainian language.

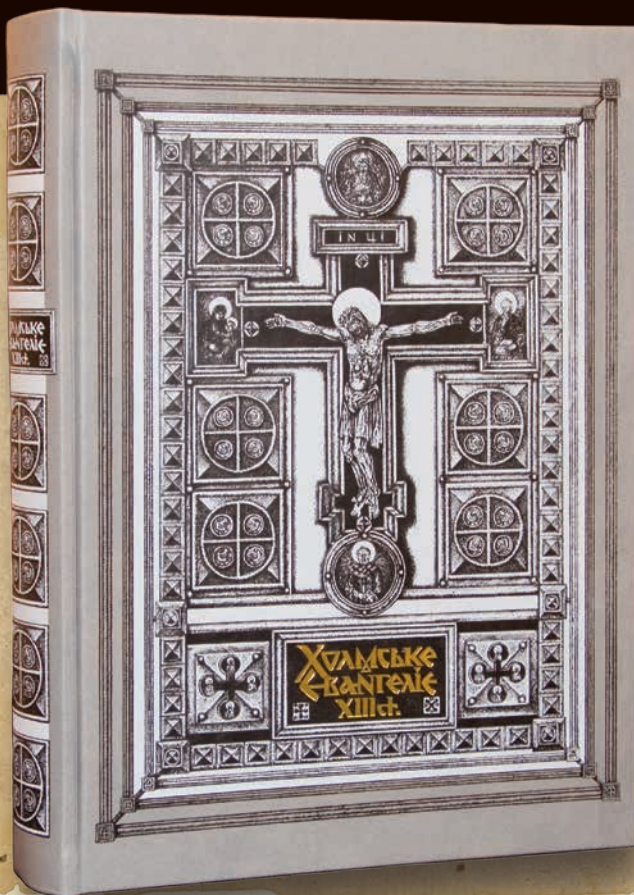

Бібліотека Медічі Лауренціана у Флоренції

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Холмське Євангеліє XIII ст.

The Chelm Gospel of 13th century

Реєстр / Register

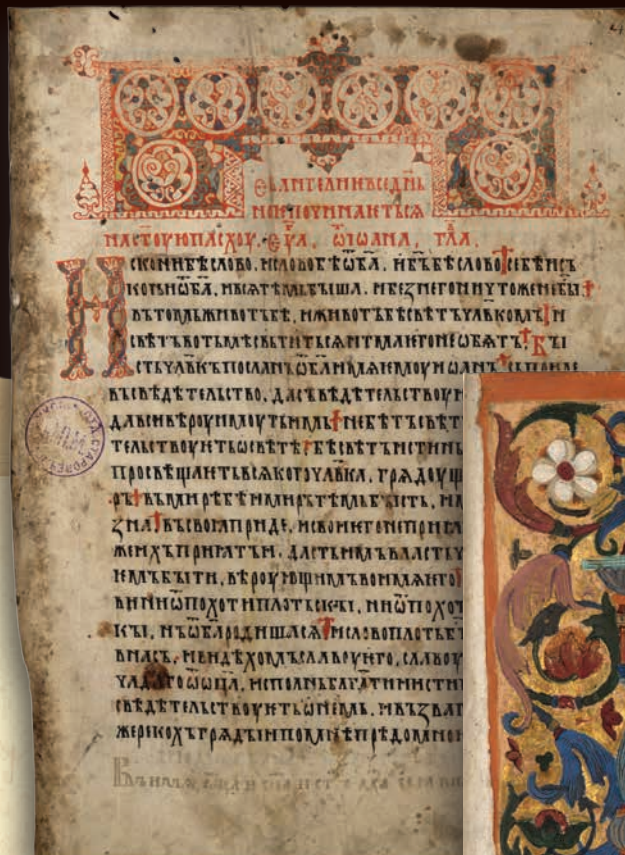
Росія, Москва, Російська державна бібліотека, Рум. 106
XIII ст. кінець . Три вклеєні мініатюри сер. XVI ст. (арк. 1–3) [Волинь, м. Холм]
2°, 167 арк., пергамен, устав, ілюмінація, оправа

Russia, Moscow, Russian State Library, Рум. 106.
13th century end [Volyn, Kholm]
2°, 167 sh., parchment, uncial (ustav), illumination, binding

Холмське Євангеліє займає своєрідну позицію серед культурного доробку українських земель, насамперед як унікальна оригінальна пам'ятка холмського середовища княжої доби. Євангеліє являє собою рідкісний переказ однієї з усе ще не недооцінених визначних самобутніх сторінок національної традиції – Холма часів короля Данила Романовича (1201–1264).

The Chelm Gospel has a unique position among the cultural heritage of the Ukrainian lands, first of all as a unique original masterpiece of the Chelm environment of the princely period. It is a rare retelling of one of the still underestimated significant original pages of the national tradition, - Chelm of the period of King Danila Romanovicha (1201–1264).

УКРАЇН
СЬКАРУ
КОПИСН
АКНИГА

Лавришівське Євангеліє XIV ст.

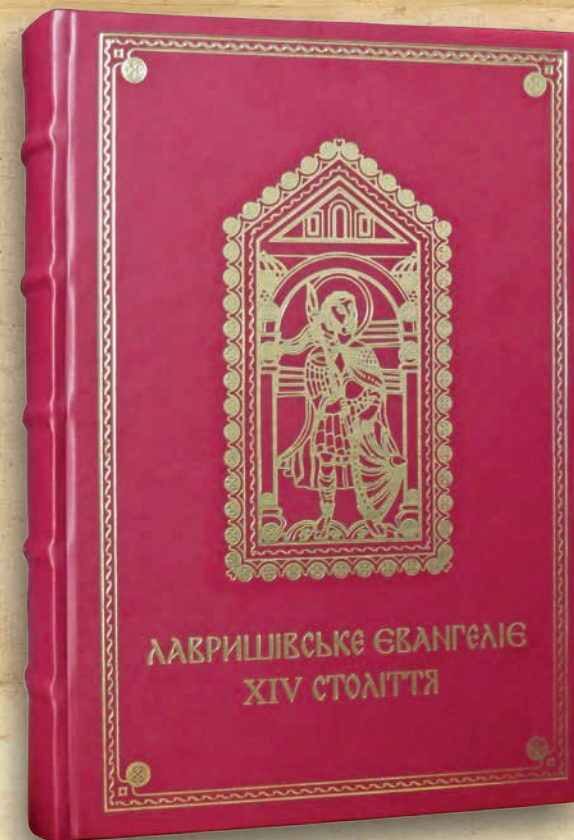
The Lauryshava Gospel of 14th century

Рєєстр / Register

Польша, Краків, Національний музей
у Кракові, Музей Чарторийських, 2097 IV
XIV ст. кінець (не пізніше 1386 р.)
[Білорусь, Новгородок];
Україна, Волинь
2°, 183 арк., пергамен, півустав,
ілюмінація, оправа

Poland, Krakow, National Museum
in Krakow, 2097 IV
14th century end [Belarus, Novgorodok];
Ukraine, Volyn
2°, 183 sh., parchment, semi-uncial
(semi-ustav), illumination, binding

Лавришівське Євангеліє апракос є найдавнішою з відомих кириличних рукописних книжних пам'яток Великого князівства Литовського періоду становлення литовсько-руської державності в другій половині XIV ст., коли до складу литовських князівств увійшла й більшість князівств Київської Русі, створених на етнічних українських та білоруських землях.

Книга історично пов'язана зі столицею Великого князівства Литовського – Вільно, в якому в ті часи вже сильним було православ'я, з Лавришівським Богородичним монастирем, що діяв біля митрополичого міста Новгородок та з династичним княжим родом Гедеміновичів. Ментальними, культурними, мовними й писемними традиціями книга безпосередньо пов'язана із галицько-волинською писемною традицією, саме за якою відбувалося становлення литовсько-руської книжної та ділової писемності.

The Lauryshava Gospel Aprakos is the oldest among well-known Cyrillic manuscripts of the Grand Duchy of Lithuania, during the formative phase of the Lithuanian-Russian statehood in the second half of the 14th century, when the majority of the principalities of Kievan Rus' became a part of the Lithuanian principalities, created on ethnic Ukrainian and Belarusian lands. The book is historically connected with the capital of the Grand Duchy of Lithuania - Vilnius, at that time, in which, the Orthodoxy was strong enough, with the Lavrisivske Virgin Monastery, which acted near the metropolitan city Novgorodok and with the Dynastic Princely family Gediminovich. With mental, cultural, linguistic and written traditions, the book is directly relating to the Galician-Volynian writing, according to which the formation of Lithuanian-Russian book and official business writing began.

УКРАЇН
СЬКА
КОПИСН
АКНИГА

Реймське Євангеліє

The Reims Gospel

Реєстр

Франція, Реймс, Бібліотека Карнегі, MS 255
XI ст. перша половина (фрагмент Місяцеслова, кирилична частина, арк. 1–16); XIV ст. кінець (1395 р., читання зі Старого й Нового Завіту, глаголична частина, арк. 17–47)
Русь, [м. Київ] (кирилична частина); Чехія, Емауський монастир біля м. Праги (глаголична частина).
4°, 54 арк., пергамен, устав, ілюмінація, оправа

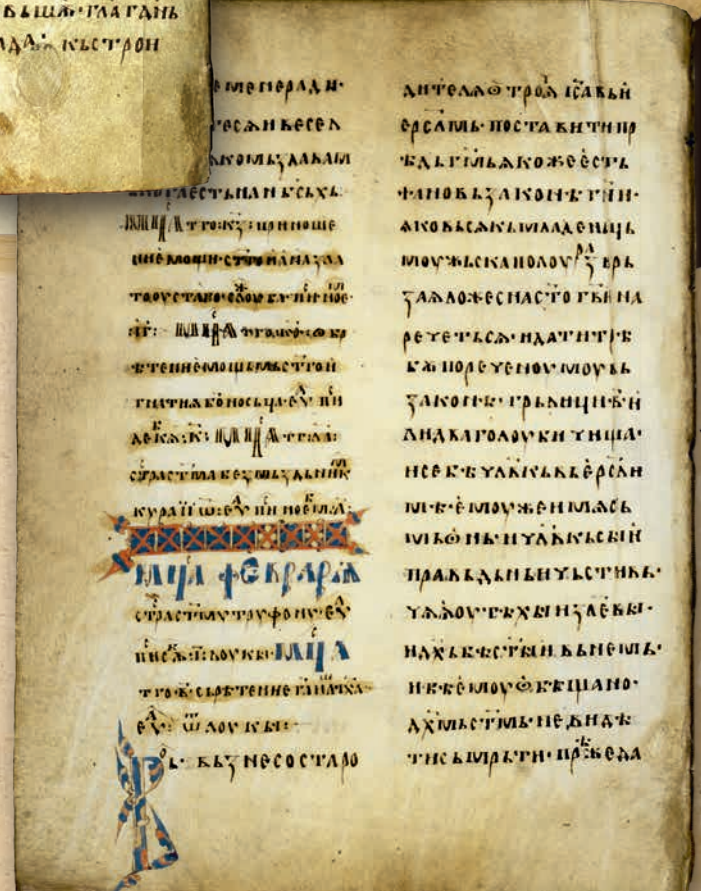
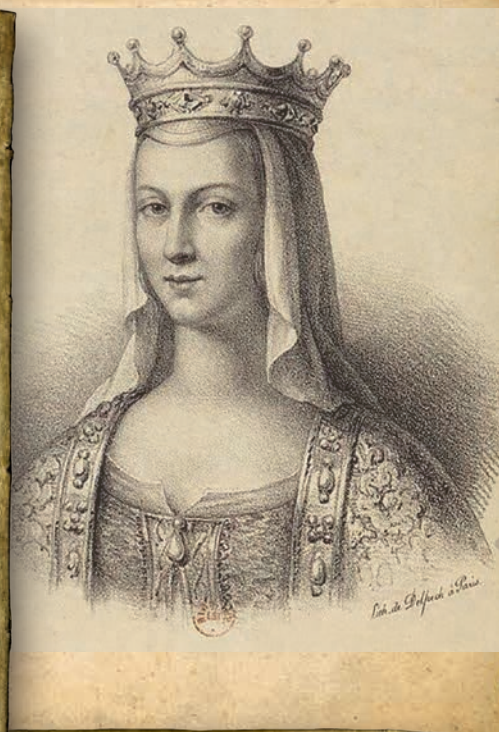
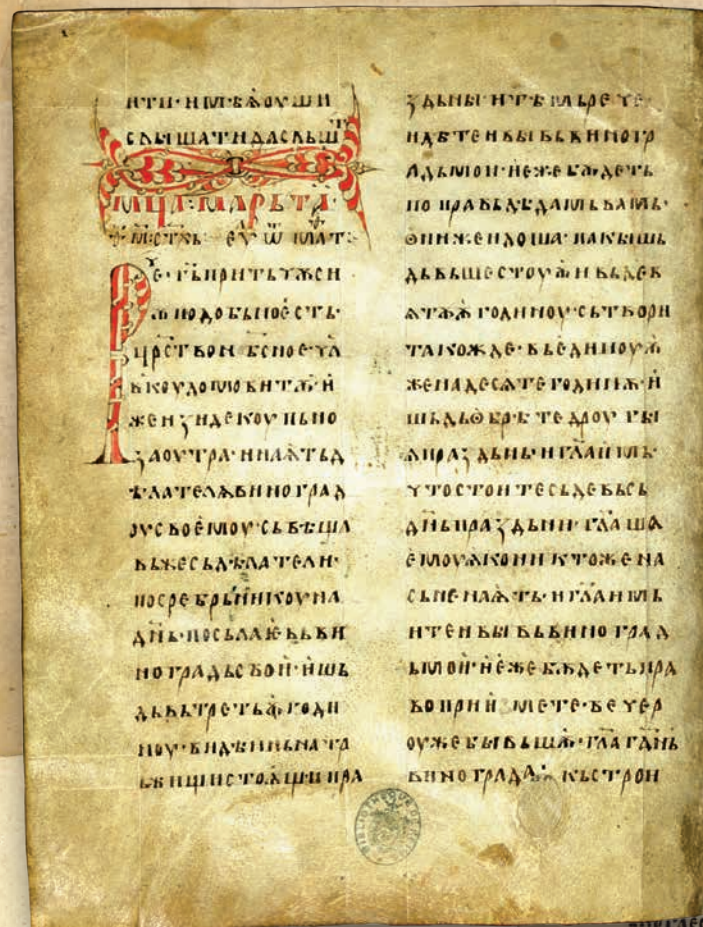
Register

France, Reims, Carnegie library (Bibliothèque Carnegie), MS 255
11th century first (fragment from Misyatseslov, Cyrillic part, sh. 1–16)
14th century end (reading from the Old and New Testaments, Glagolitic part, sh. 17–47)
Rus', [Kyiv] (Cyrillic part); Czech Republic, Emausky monastery in Prague metro station (glagolitic part).
4°, 54 sh., parchment, uncial (ustav), illumination, binding

Реймське Євангеліє – унікальний кирилично-глаголичний рукопис, який отримав назву за місцем сучасного зберігання. Книга є конволютом XI та XIV ст.; найдавніший рукопис, пов'язаний із київським книжним скрипторієм та, ймовірно, з бібліотекою великого київського князя Ярослава Мудрого. Доля книги тісно переплелась з історією середньовічних Руси, Чехії і Франції та за правом може вважатися спільною історико-культурною книжною пам'яткою.

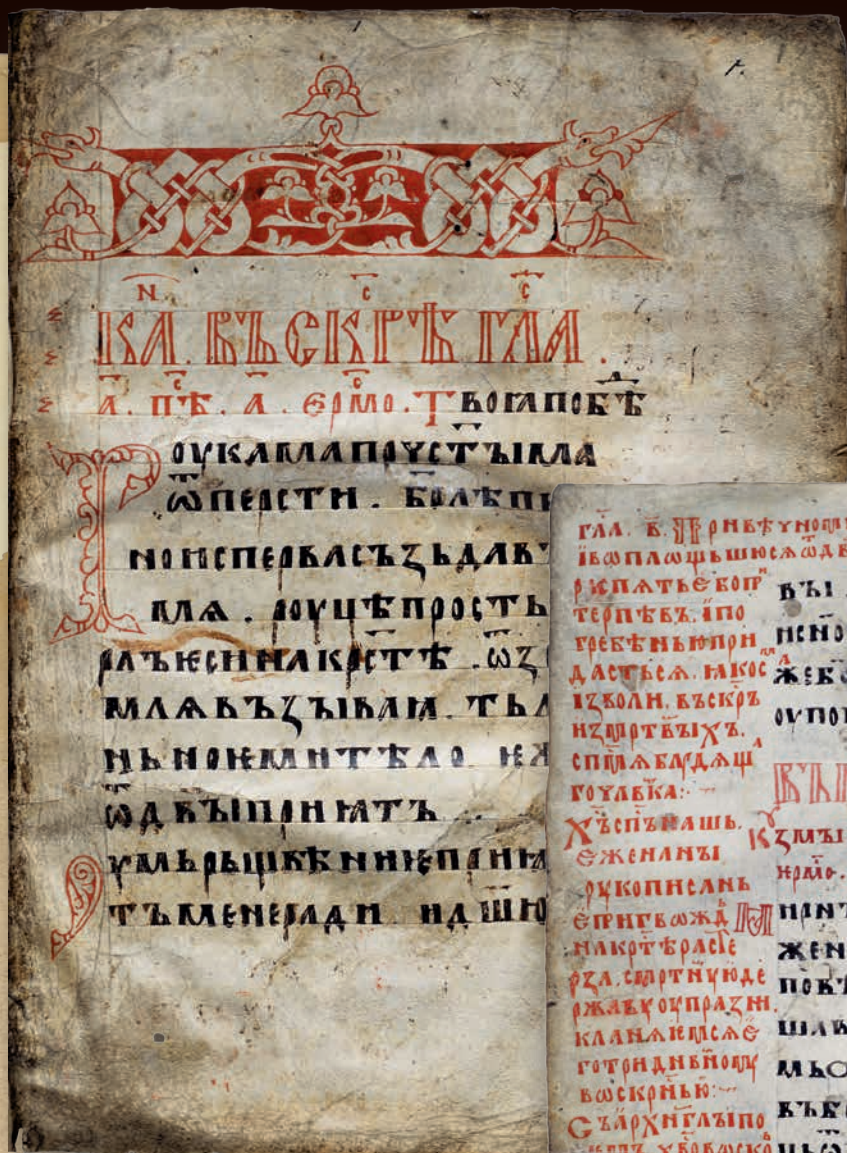
The Reims Gospel is convolute of the 11th and 14th centuries. It is the most ancient manuscript that is related to Kiev scriptorium and probably to the library of the Grand Kiev Prince Yaroslav the Wise. The destiny of the book was tightly intertwined with a history of medieval Rus', the Czech Republic and France. That is why it justly could be considered a common historical and cultural book.

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Віденський Октоїх XII / XIII ст.

The Vienna Octoechos, 12th–13th c.

гла. б. р. н. б. т. у. н. о. л. у. с. о. ц. л. р. о. ж. ь. ш. о. с. л. о. в. у.
и. о. п. а. о. ш. ь. ш. о. с. л. о. в. ь. п. р. ь. л. п. р. и. д. ь. п. о. к. л. о. н. и. т. ь.
р. и. п. а. т. ь. е. к. о. п. ь. б. ь. и. н. д. п. n. o. k. ж. т. в. o. о. ц. i. o.
т. е. р. п. ь. б. ь. и. n. o. ж. е. n. d. ь. h. k. n. e. m. o. u.
г. р. e. k. ь. e. n. ь. y. p. n. ж. e. k. o. m. o. u. a. z. i. n. k. n. a. z. ь.
д. а. с. т. ь. e. a. n. i. c. o. s. o. u. p. o. b. a. s. e. p. a. n. t. ь. e. a.
и. z. k. o. l. n. k. v. e. s. k. r. i. n. z. d. p. r. t. ь. y. x. ь.
н. z. d. p. r. t. ь. y. x. ь. c. p. i. l. a. b. e. d. a. s. h. ь.
с. p. i. l. a. b. e. d. a. s. h. ь. g. o. u. l. e. k. a. ь.
х. ь. e. p. i. z. n. a. s. h. ь. k. z. m. ь. l. a. n. n. d. a. g. l. a. b. ь. o. i. t. ь.
х. ь. e. p. i. z. n. a. s. h. ь. k. z. m. ь. l. a. n. n. d. a. g. l. a. b. ь. o. i. t. ь.
е. ж. e. n. a. n. z. ь. n. r. i. m. o. b. ь. g. l. o. u. e. n. n. ь. ь.
р. u. k. o. p. n. s. a. n. ь. n. r. i. m. o. b. ь. g. l. o. u. e. n. n. ь. ь.
e. p. i. n. g. e. o. z. d. a. n. n. ь. i. n. z. i. n. k. n. a. z. ь. g. n. i. n. m. o. u.
n. a. k. r. ь. t. ь. p. a. s. e. ь. ж. e. n. a. p. n. s. a. x. o. m. ь. a. ь. z. a.
p. z. a. c. p. a. r. t. n. i. y. o. d. e. n. o. b. k. a. n. t. ь. b. o. e. m. n. e. p. o. s. l. o. u.
o. z. a. v. o. u. p. a. z. n. i. ш. a. b. ь. ш. e. k. a. t. ь. m. ь. t. ь. o. n.
k. l. a. n. a. n. d. s. a. e. m. ь. o. b. o. u. d. n. i. a. ь. n. r. i. l. o. z. n. i.
g. o. t. r. i. d. n. ь. i. n. o. u. k. ь. e. o. t. n. i. a. ь. m. k. o. l. e. b. a. t. ь. ь.
b. o. s. k. r. n. ь. ь. c. ь. o. n. a. d. e. ь. b. a. s. t. a. n. n. o. u.
c. ь. a. r. x. i. n. g. a. z. i. n. o. t. n. d. ь. z. a. b. o. u. ь. n. e. m. o. s. h. ь.
e. n. d. ь. x. ь. o. b. o. s. k. o. s. t. ь. n. d. e. l. a. v. n. t. ь. a. n. s. e. p. z. a. s. a. p. u. z. n. a. s. h. n. i. n. d. ь. b. ь. z. a. b. ь.
c. e. n. ь. t. o. b. o. e. s. t. ь. c. t. r. a. n. i. n. ь. i. k. r. ь. i. c. t. ь. i. s. n. a. ь. n. a. k. z. i. g. r. a. d. e. s. s. i. n.
s. t. r. a. n. i. n. ь. i. k. r. ь. i. c. t. ь. i. s. n. a. ь. n. a. k. z. i. g. r. a. d. e. s. s. i. n. t. i. l. i. r. u. c. e. g. o. j. e. s. o. z. d. a. ь. ь. o. z. ь. b. e. a. n. k. a. g. o. t. i. t. ь. i. s. e. a.
s. t. r. a. n. i. n. ь. i. k. r. ь. i. c. t. ь. i. s. n. a. ь. n. a. k. z. i. g. r. a. d. e. s. s. i. n. t. i. l. i. r. u. c. e. g. o. j. e. s. o. z. d. a. ь. ь. o. z. ь. b. e. a. n. k. a. g. o. t. i. t. ь. i. s. e. a.
b. i. d. a. t. u. d. e. s. a. p. p. o. v. e. d. a. ь. e. j. e. t. ь. e. a. l. ь. d. a. n. o. g. a. t. ь.

Регистр / Register

Австрія, Відень, Австрійська національна бібліотека, Vindob. Slav. 37
XII ст. кінець – XIII ст. початок, з додатковими текстами кінця XIII – першої половини XIV ст., початку XV ст. Галицько-Волинські землі.
2°, 290 арк., пергамен, устав, ілюмінація, оправа

Austria, Vienna, Austrian National Library (Österreichische Nationalbibliothek), Vindob. Slav. 37
12th century end – 13th century begin, with additional texts from the end of the 13th century – the first half of the 14th century, begin of the 15th century. Galicia-Volinsky lands.
2°, 290 sh., parchment, uncial (ustav), illumination, binding

Віденський Октоїх (Кодекс Ганкенштейна)

є надзвичайно цінною й цікавою давньоукраїнською книжною пам'яткою, яка релігійними та писемними традиціями пов'язана з княжим періодом Руси-України і має галицько-волинське походження.

У колективній монографії українськими й австрійськими вченими розглядаються на сучасних наукових засадах основні питання ідентифікації та атрибуції Віденського Октоїха, його структурні, текстологічні, кодикологічні, палеографічні та мовні особливості. Нові дані отримано й завдяки застосуванню електронних технологій кольорових і мультиспектральних зображень та новітніх методів хімічного аналізу.

The Vienna Octoechos (Hankenstein Codex) is an extraordinarily valuable and fascinating Old Ukrainian book monument, which by its religious and written traditions is connected with the princely period of Rus'-Ukraine and is of Galician-Volhynian origin.

In a collective monograph, Ukrainian and Austrian scholars examine the main issues of the identification and attribution of the Vienna Octoechos, as well as its structural, textological, codicological, palaeographical, and linguistic features, on the basis of modern scholarship.

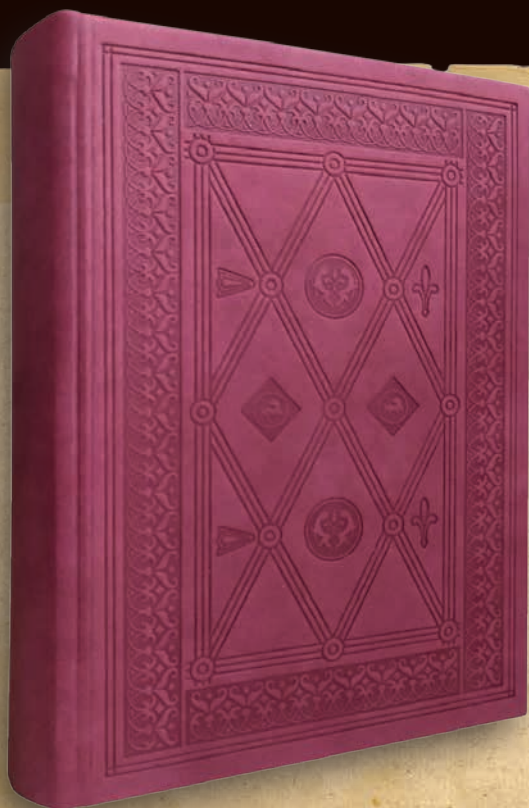
New data have also been obtained through the use of colour and multispectral imaging technologies, as well as the newest methods of chemical analysis.

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Молитовник князя Володимира XIV ст.

Prince Volodymyr's Psalter, 14th c.

Ресстр / Register

США, Нью-Йорк, Публічна бібліотека Нью-Йорка, Manuscripts and Archives Division, cod. slav. 1. XIV ст. третя чверть 4°, 113 арк., пергамен, устав, ілюмінація, оправа

United States, New York City, Manuscripts and Archives Division, cod. slav. 1. 14th century third quarter 4°, 113 sh., parchment, uncial (ustav), illumination, binding

Молитовник князя Володимира (Служебник Теодоровича) зберігається у Нью-Йоркській публічній бібліотеці, США. До рукопису доступ був тривалий час обмежений через перебування його в приватній колекції предстоятеля Української православної церкви в США митрополита Іоанна Теодоровича (1887–1971). Рукопис було передано в 1994 році в Публічну бібліотеку Нью-Йорка і він став широко доступним, наслідком чого була поява в наступні роки декількох змістовних публікацій про нього. У 2021 році уперше здійснено видання факсимільного типу.

The Prayer Book of Prince Volodymyr (the Theodorovych Euchologion) is held by the New York Public Library. For many years access to the manuscript was limited because it belonged to the private collection of Ioann (John) Theodorovych (1887–1971), primate and Metropolitan of the Ukrainian Orthodox Church in the USA. In 1994 the manuscript was transferred to the New York Public Library and became widely accessible, prompting several substantial studies in subsequent years. In 2021, a facsimile edition of the manuscript was produced for the first time.

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Молитовник Гертруди (Псалтир Егберта)

Gertrude Psalter (The Egbert Psalm)

Рєєстр / Register

Італія, Чівідале-дель-Фріулі, Національний
Археологічний музей у Чівідале, inv. 4545,
cod: Ms. CXXXVI. 984-993 рік
1078-1086 рік [Русь, Київ]. П'ять давньорусь-
ких мініатюр арк. 5 зв., 9 зв., 10, 10 зв., 41.
4°, 232 латинське письмо арк., пергамен,
ілюмінація, оправа

Italy, Cividale Del Friuli, National Archaeological
Museum, inv. 4545, cod: Ms. CXXXVI
984-993 year; 1078-1086 year [Rus', Kyiv].
Five Old Rus' Miniatures.
4°, 232, latin script sh., parchment,
illumination, binding illumination, binding

Пам'ятка книжкового мистецтва X–XI ст. **Трірський псалтир (Кодекс Егберта)**, відомий також як **Молитовник Гертруди**, є цінним зразком культурного й мистецького синтезу: у ній поєднано Схід і Захід, латинські тексти і слов'янську іконографію. Псалтир Гертруди більше ніж молитовна книга, записані в ньому молитви, особливості зображень у мініатюрах є цікавим історичним джерелом, завдяки якому маємо змогу дізнатися приховані й неочевидні на перший погляд відомості про князівську родину. Розкішно проілюстрований Псалтир містить 5 додаткових мініатюр, які замовила власниця манускрипту княгиня Гертруда – дружина київського князя Ізяслава Ярославовича.

A monument of book art of the 10th–11th centuries, the **Trier Psalter (Egbert Codex)**, also known as the **Gertrude Prayer Book**, is a valuable example of cultural and artistic synthesis: it combines East and West, Latin texts and Slavic iconography.

The Gertrude Psalter is more than just a prayer book: the prayers recorded in it, as well as the distinctive features of the miniatures, constitute an interesting historical source, allowing us to uncover hidden and not immediately evident information about the princely family.

Lavishly illustrated, the Psalter contains five additional miniatures commissioned by the manuscript's owner, Princess Gertrude — the wife of Iziaslav Yaroslavovich, Prince of Kyiv.

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Христинопільський Апостол XII ст.

The Apostolus Christinopolitanus, 12th c.

Реєстр

Україна, Львів, Львівський історичний музей, ф. 123 (Рук.), № 39 (291 арк.; в оправі); Україна, Київ, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису (НБУВ), ф. VIII, № 3 М (8 арк.); Польща, Краків, Національний музей у Краківі, Бібліотека князів Чарторийських, rkps 11601 (4 арк.) XII ст. середина. [Південна Волинь] 2°, 299 арк., пергамен, устав, оправ

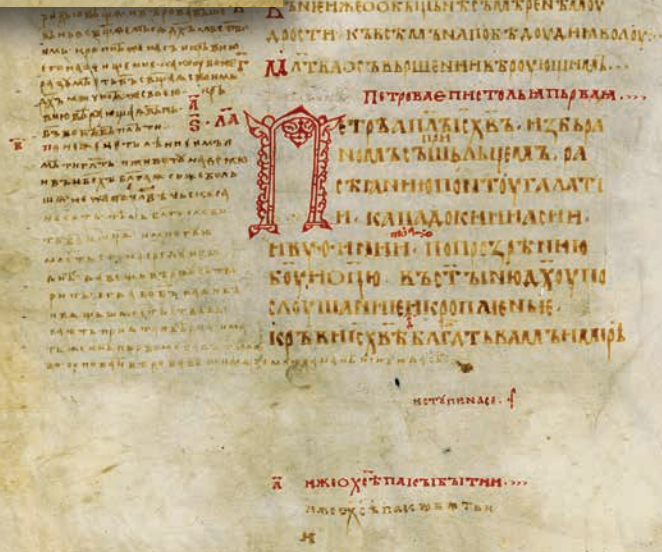
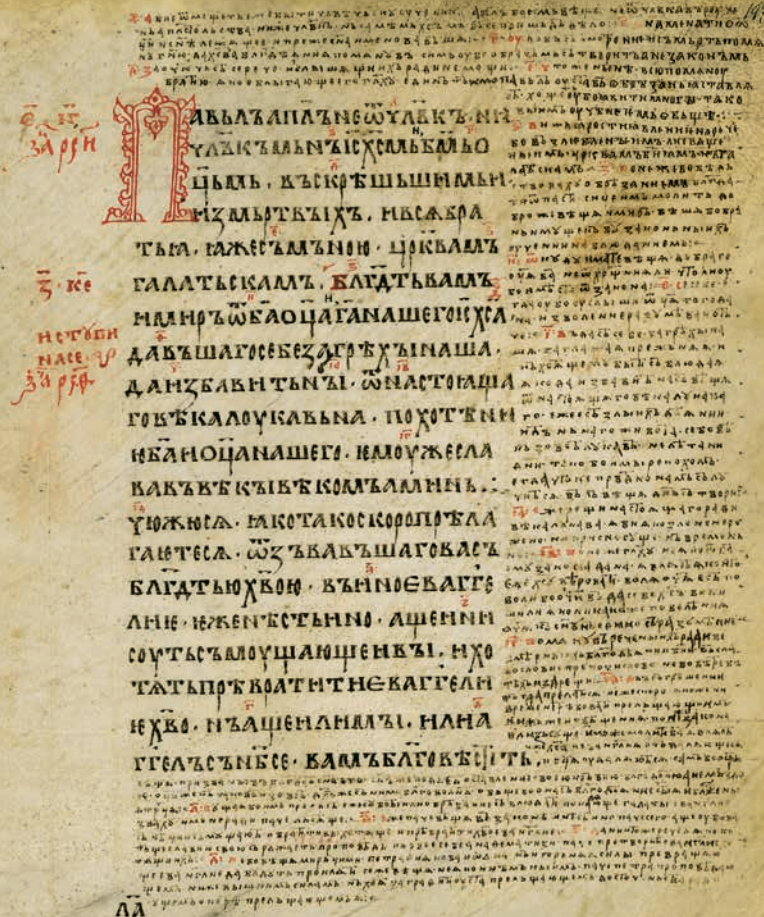

Христинопільський Апостол є унікальним пергаментним манускриптом, переписаним на теренах Руси-України у XII ст. Кодекс є найдавнішим і найповнішим перекладом послідовно викладених Діянь і Послань апостолів церковнослов'янською мовою. Пропоноване видання складається з повної фотокопії усіх трьох частин Христинопільського Апостола, відомих на 2023 рік, збережених в колекціях України та Республіки Польща, а також наукових статей українських авторів.

The Apostolus Christinopolitanus is a unique parchment manuscript, copied in the lands of Rus'-Ukraine in the 12th century. The codex is the oldest and most complete translation of the Acts and Epistles of the Apostles to the Church Slavonic. The proposed edition consists of a complete photocopy of all three parts of the Apostolus Christinopolitanus, known as of 2023, preserved in the collections of Ukraine and the Republic of Poland, as well as from scientific articles by Ukrainian authors..

Register

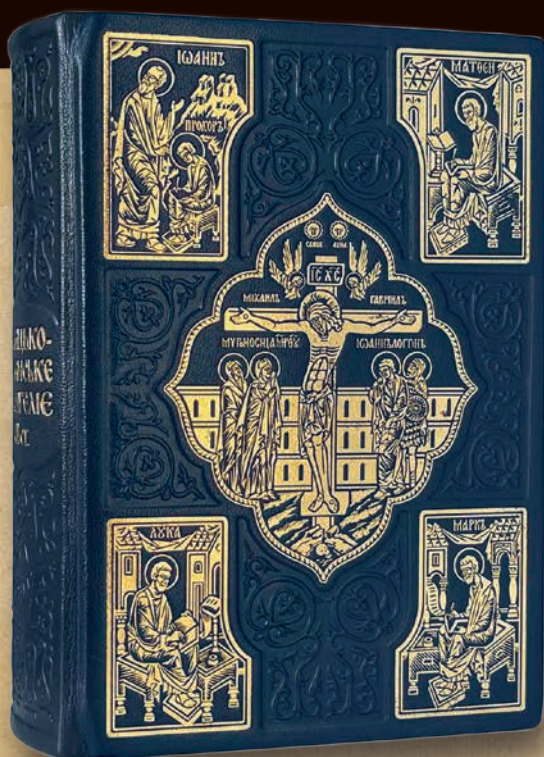
Ukraine, Lviv, Lviv Historical Museum, ф. 123 (Рук.), № 39 (291 sh.; in a frame); Ukraine, Kyiv, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Institute of Manuscripts, ф. VIII, № 3 М (8 sh.); Poland, Krakow, National Museum in Krakow, rkps 11601 (4 sh) 12th century. mid. [Southern Volhynia] 2°, 299 sh., parchment, uncial (ustav), binding

УКРАЇН
СЬКА РУ
КОПИСН
АКНИГА

Галицько-Волинське Євангеліє XIV ст.

The Galicia-Volyn Gospel, 14th c.

Реєстр / Register

Росія, Москва, Державна Третяковська галерея, МК-1 (К-5348).
XIII ст. перша третина; Галицько-Волинська Русь.
4°, 333 арк., пергамен, устав, ілюмінація, оправа

Russia, Moscow, Russian State Library, MK-1 (K-5348).
13th century first third; Galician-Volyn Rus
4°, 333 sh., parchment, uncial (ustav), illumination, binding

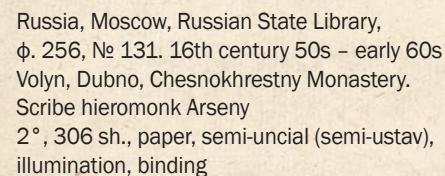
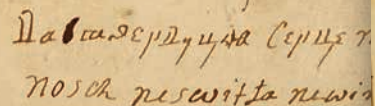
Галицько-Волинське Євангеліє – пам'ятка кінця XII ст., є цінним джерелом для вивчення церковнослов'янської мови в українській редакції, адже містить мовні особливості тогочасних жителів Галичини та Волині.

За структурою – це Євангеліє-апракос повний з доданим місяцесловом. Факсимільна частина доповнена науковою частиною, що містить історіографічне, мовно-орфографічне, та мистецьке дослідження.

The Galician-Volyn Gospel is a monument of the late 12th century, and is a valuable source for studying Church Slavonic in the Ukrainian edition, as it contains the linguistic features of the inhabitants of Galicia and Volyn at that time. In terms of structure, it is a complete Gospel-aprakos with an added menology. The facsimile part is supplemented by a scientific part containing historiographical, linguistic-orthographic, and artistic research.

The Dubno Gospel, 16th c.

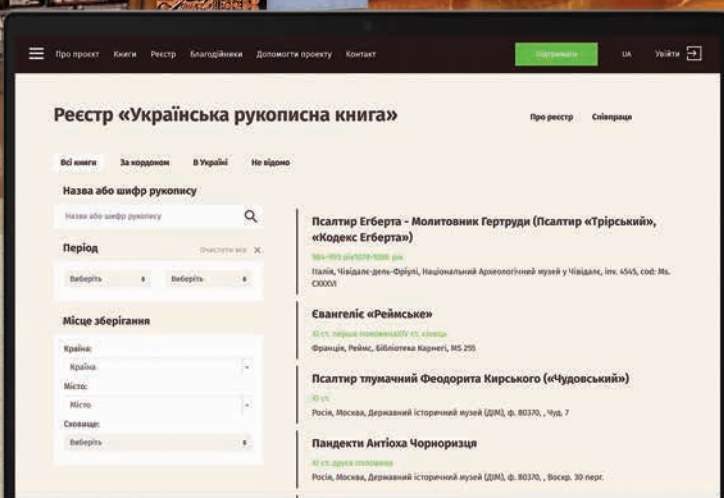
The Gospel is one of the few medieval manuscript book monuments of Volhynia that has survived in its entirety to this day. Owing to its completeness, it preserves important information concerning the identification of the place and time of its creation, the name of the scribe, the history of the book's use, as well as information about other books that were kept in the Monastery of the Holy Cross.

БАЗА ДАНИХ УКРАЇНСЬКИХ РУКОПИСНИХ КНИГ XI–XVI ст.

в рамках проєкту
«ПОВЕРТАЄМО В УКРАЇНУ КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ»

Database of Ukrainian Manuscript Books

of the 11th–16th centuries within the Framework of the Project
“RETURNING THE CULTURAL HERITAGE TO UKRAINE”

Реєстр

Viktor Moisiyenko

The Ukrainian Written Tradition of the 11th–14th Centuries:

Debunking Russian Myths

© Тарас Шмігер, переклад, 2025

Understanding contemporary Ukrainian language development is impossible without recognizing the period of Kyivan Rus up to the 14th century as an essential part of Ukraine's linguistic history. The foundations of what would later become the Ukrainian linguistic norm — marked by distinctive Ukrainian features — are already present in the oldest manuscripts of the 11th century, though their origins date back several centuries earlier. However, both Ukrainian and international medievalists may find it difficult to reach this understanding as long as they remain influenced by the ideological 'virus' of the so-called "Russian World". This "Russian World"¹ comprises not only the Russian language, literature, and ballet, but also Russian science — especially the humanities. Vladimir Putin's article on the supposed unity of the Ukrainians and the Russians did not appear in a vacuum: it was the product of a longstanding ideological tradition. Russia's so-called "special military operation"² is not limited to the invasion by Russian troops; it also includes cultural and academic dimensions. As Mikhail Piotrovsky, Director of the Hermitage Museum, openly acknowledged in an interview with *Rossiyskaya Gazeta*, culture itself serves as a form of "special operation": "Our recent exhibitions abroad are, essentially, a powerful cultural offensive. A kind of "special operation," if you will — one that many people dislike. But we are advancing, and no one should be allowed to interfere with our offensive. ... Before the special operation in Ukraine, Russian museum exhibitions were everywhere. That, too, was our "special operation" — our cultural offensive."³ Russian science, undoubtedly, functions in much the same way. One of the key ideologists of the "Russian World", Vladimir Gundyayev (Patriarch Kirill), following in the footsteps of Vladimir Putin, portrays Russia as a civilizational

1 The "Russian World" (Russian: *русский мир*) is an ideological concept used by the Russian state to justify its cultural, linguistic, and political influence over neighbouring countries, particularly in the post-Soviet space. It promotes the idea of a shared historical and civilizational heritage uniting the Russians, the Ukrainians, and the Belarusians under Russian dominance.

2 The term "special military operation" (Russian: *специальная военная операция*) is a euphemism used by the Russian government to describe its full-scale invasion of Ukraine in 2022, with the aim of downplaying the scale and illegality of the war.

3 «Все мы милитаристы и имперцы. Война — это самоутверждение нации». Медуза, 24.06.2022. <http://surl.li/sbvhy1>

state with its own distinct set of values. But where did this Russian civilization come from? Russian scholarship offers the answer: "And now we can name the place from which our (i.e., Russian — V.M.) civilization — which today occupies a significant part of Eurasia — has grown: it is the north-western part of the ancient Kyiv Hill. The territorial core of the Old Rus's civilization is Kyiv."⁴

Without focusing on outspoken chauvinists such as P. Struve, I. Ilyin, A. Dugin, and others, it is important to note that some Russian historical linguists have also contributed to the academic development of the "Russian World" concept — a notion that has been linked to the ideological foundations of Russia's current aggression against Ukraine. This is not merely a rhetorical statement: through their scholarly work, some Russian Slavists have contributed to the ideological groundwork that helped enable Russia's invasion of Ukraine.

For over 200 years, Russian scholars in the humanities have been conducting a "special operation" to spread a distorted version of Russian history around the world. They have systematically imposed on global humanities the myth of a common "Old Rus" ethnicity, culture, language, and writing system supposedly shared by the Ukrainians, the Russians, and the Belarusians until the 14th century — a myth that some, like A. Turilov, extend even into the 15th century. Through masterful manipulation of the ethnonyms and glottonyms "русский" (*ruskiy* — ethnic Russian) and "российский" (*rossiyskiy* — relating to the Russian Federation), they have led the ethnogenesis and glottogenesis of the Eastern Slavs into a dead end — referring to secular Ukrainian and Belarusian written monuments as "Old Russian" or simply "Russian", and liturgical texts as Church Slavonic of the "Russian" recension. As a result, every Russian — and not only ethnic Russians, but also Buryats, Kalmyks, Chechens, Dagestanis, and others — "knows" that the origins of the Russian language, culture, and history lie in Kyiv. And to Nestor the Chronicler's rhetorical question, "From where did the Rus land originate?", they confidently reply: "From our ancient 'Russian' Kyiv."

Through their academic work, Russian scholars have succeeded in promoting this narrative not only among themselves and the populations under their influence, but also — despite its evident contradictions — within much of the international academic community and, regrettably, among a number of Ukrainian medievalists. For example, despite the proclaimed narrative of linguistic and cultural unity among the three East Slavic peoples until the 14th century, Russian historians have, over the past three centuries since the renaming of Muscovy to Russia, consistently promoted the ethnonym and

4 Поляков А. Киевская Русь как цивилизация. Оренбург 2010. С. 115.

glottonym “Russian” («русский»). This practice has contributed to a distorted perception of the historical reality of Rus, presenting its entire cultural and linguistic legacy as exclusively Russian (i.e., Muscovite) — as though Ukraine and Belarus have no rightful connection to this shared heritage. To illustrate this, I will provide several quotations.

V. Vinogradov: “In the process of translating monuments of South Slavic, West Slavic, Byzantine, and Western European literature into Russian (sic! — V.M.), Church Slavonic coined a lot of new vocabulary.”⁵

N. Trubetzkoy: “This expression (‘pre-written period’ — V.M.), like other designations for different stages in the phonological development of the Russian language, I use purely conventionally. By the ‘pre-written period,’ I mean the period before the emergence of Russian writing, ending roughly in the mid-12th century.”⁶

N. Tolstoy: “The earliest dated monument of the Russian recension is the Ostromyr Gospel, copied for the Novgorod posadnyk Ostromyr in 1056–1057. This text can be considered the starting point of the nearly thousand-year history of the Russian literary language.”⁷

N. Meshchersky: “It was determined that the ratio of purely Russian and Old Church Slavonic linguistic elements in various monuments of Old Russian writing fluctuates depending on the genre of the work and the author’s level of education, as well as to some extent the scribe of the manuscript. It was also established that, in addition to writing in this mixed language (Old Church Slavonic of the Russian recension), there existed writing in Old Rus created purely in the Russian language.”⁸

In all of the excerpts above, the glottonym “русский” is consistently translated as “Russian” — as it is in other languages: “russisch” in German, “Russian” in English, and “russe” in French. This practice leaves the reader — especially a foreign one — with the impression that the literary heritage discussed by Russian Slavists is exclusively Russian. Ukrainian and Belarusian languages and peoples are effectively excluded from consideration. A rhetorical question arises: Would the reader realize that this concerns Ukrainian or Belarusian linguistic heritage as well? Clearly not. Such terminological manipulation has resulted in the exclusion of Ukrainians and Belarusians as historical subjects of Rus, reducing them to mere extensions of Russian identity.

5 Виноградов В. В. Избранные труды. История русского литературного языка. Москва, 1978. С. 260.

6 Трубецкой Н. О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. В кн.: Трубецкой Н.С. Избранные труды по филологии. Москва, 1987. С. 146.

7 Толстой Н. Церковнославянский и русский: их соотношение и симбиоз. В кн.: Лекции лауреатов Демидовской премии (1993–2004): 1994 год. Екатеринбург, 2006. С. 73.

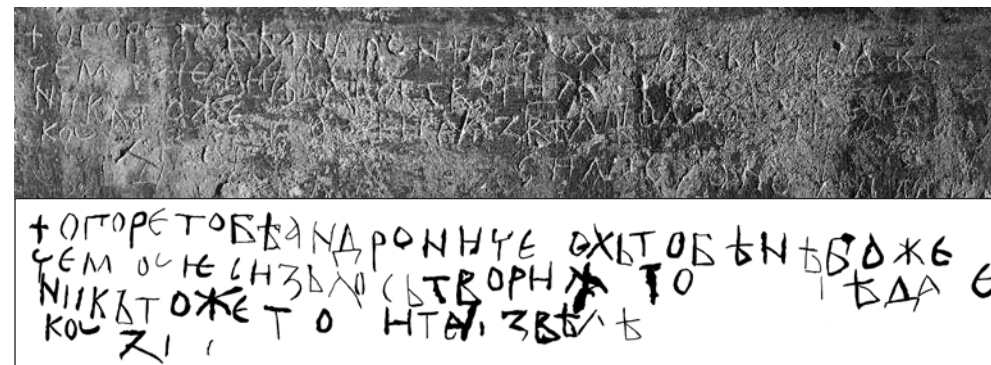
8 Мещерский Н. А. История русского литературного языка. Ленинград, 1985.

Ultimately, although the proclaimed unity of the Eastern Slavs until the 14th century was treated as dogma by Russian scholars, it did not prevent them from unilaterally appropriating the heritage of Rus.

In 1978, B. Sapunov published a monograph titled *The Book in Russia in the 11th–13th Centuries* (Книга в России в XI–XIII вв.) under the auspices of the USSR Academy of Sciences and the Ministry of Culture of the USSR. Notably, the title uses the term “Russia” rather than “Rus.” While the term Rus, especially in translations by foreign Slavists, might suggest a shared heritage involving Ukraine and Belarus, the choronym “Russia” carries a clear and exclusive association with the Russian state. One must ask: could a book titled *The Book in Ukraine/Belarus in the 11th–13th Centuries* have even been imaginable during Soviet times?

Currently, the situation requires fundamentally different fundamental approaches to perceiving the linguistic landscape in Rus during the period of the earliest written texts, specifically:

- Medieval Rus (Kyivan Rus, the Rus State, Old Rus) is an integral part of Ukrainian culture, literature, painting, architecture, and written traditions.
- The history of Rus and Ukraine from the 11th to the 14th centuries is an essential part of Ukraine’s linguistic heritage.
- The foundations of the Ukrainian language norm (distinctive Ukrainian linguistic features) were formed in the pre-written period and are reflected in the earliest manuscripts of the 11th century.
- The formation and development of scholarly perspectives, along with the corresponding terminology concerning the history of Rus,

A 12th-century inscription on the wall of St. Sophia Cathedral:

о горе тобѣ андрониче охъ тобѣ нѣбоже чѣмоу неси зъло сътвори[з]а то [не в]ѣдає никъто же то[л]и те звѣлаѣ Коуз[ма] (Source: Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. VIII: Південні внутрішня та зовнішня галереї. Київ, 2018. С. 440, табл. CCXLII, 1.)

occurred in the 19th century — the very time when the Ukrainians and the Belarusians did not have their independent states and were unable to contest the myth-making of Moscow-based scholars, who promoted a narrative of a shared history and a triune nation.

- The task of Ukrainian Slavists is to challenge Russian ethnogenetic and glottogenetic myths by producing original scholarship grounded in rigorous, well-substantiated analysis of the earliest monuments of Ukrainian writing; to introduce objective, updated terminology; and to actively promote this research within the international community of Slavic studies.

There is ample justification for dividing the earliest written period of Rus (up to the 14th century) into the following stages:

- The era of Ukrainian writing (including both original and copied texts, emerged in the scriptoria of Kyiv, Volodymyr (in Volyn), and Halych) — from the 11th century.
- The era of Novgorodian writing (including both original and copied texts, emerged in the writing centres of Novgorod and Pskov) — from the 11th century.
- The period of Belarusian writing (original and copied texts created in the scribal centres of Polatsk and Smolensk) — from the 13th century.

From the 14th century onward, original written monuments also appear in Muscovy. From that point, we can distinguish the period of Muscovite writing — original and copied texts produced in the scribal centres of Muscovy.

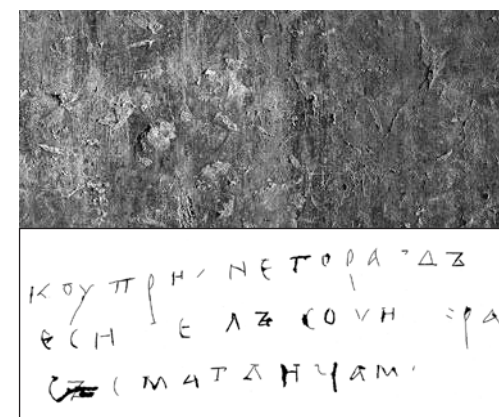
Secular and Church Slavonic literature in Rus. From the 11th century onward, we find secular texts such as graffiti inscriptions, charters, notes on various objects, and marginalia in Church Slavonic manuscripts. The number of these texts increased over the centuries. The Ukrainian historian Vyacheslav Korniyenko has published a 12-volume corpus of graffiti from the walls of St. Sophia Cathedral, comprising several hundred inscriptions dating from the 11th to the 14th century. Similar graffiti from this period have also been found in St. Cyril's Church and the Church of the Saviour at Berestove. These inscriptions are clearly connected to the early Rus-Ukrainian written tradition and, to a large extent, reflect the vernacular Ukrainian language of the time.

The illustrations show two examples of 12th-century graffiti from the walls of St. Sophia Cathedral in Kyiv. These, along with hundreds of other inscriptions, clearly attest to the presence of the Ukrainian language in the linguistic landscape of medieval Rus.

In addition to secular writings, there exists a rich body of ecclesiastical and religious texts in Rus-Ukraine.

Based on available anthologies, collections, and albums of Ukrainian literary heritage,⁹ at least 110–115 manuscript books from the 11th to 14th centuries can be identified, written in the Ukrainian recension of the Church Slavonic language. Particular attention should be paid to the electronic registry “Ukrainian Manuscript Book”, which is currently being developed and continuously updated as part of the project “Returning Cultural Heritage to Ukraine”.¹⁰

The Ukrainian written heritage of the 11th century includes such monuments as the Reims Gospel, the Ostromyr Gospel (1056–1057), the Turiv Gospel, the Izbornyk of Sviatoslav (1073 and 1076), the Archangelsk Gospel (1092), the Pandects of Antiochus, The Life of Saint Quadratus, The Life and Miracles of Saint Thecla, the Chudiv Psalter, the Bychkiv Psalter, and excerpts from the liturgical Menaion (also known as the Dubrovskyi Menaion), the Thirteen Homilies of Gregory the Theologian, the Codex Suprasliensis, and the Spiritual Meadow by John Moschus. All of these texts were written either in Kyiv or by Ukrainians — inhabitants of Kyivan Rus — a conclusion that has not been substantively challenged by Slavists to date. This well-established fact chal-

A 12th-century inscription on the wall of St. Sophia Cathedral: коупри[а]не гора[з]дъ еси елы соуи расъсмаглиця ми (Source: Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. VI. Приділ архангела Михаїла. Київ, 2015. С. 143)

lenges prevailing interpretations by some Russian Slavists concerning the cultural and linguistic legacy of Rus prior to the 14th century.

9 Огієнко І. Пам'ятки старослов'янської мови X–XI віків. Історичний, лінгвістичний і палеографічний огляд з повною бібліографією та альбом 155 знімків з пам'яток з кирилівською транскрипцією. Варшава, 1929. С. 103–188; Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002. С. 280–289; Історія української мови. Хрестоматія X–XIII ст. Упоряд. В. Німчук. Харків, 2018; Запаско Я. Українська рукописна книга. Львів, 1995; Гнатенко Л.А. Слов'янська кирилична рукописна книга XII–XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Каталог. Кодиколого-палеографічне та графіко-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. Київ, 2012.

10 Реєстр «Українська рукописна книга». <https://ukrmanuscript.com/catalog?regionType=all&s=>

The origins of certain enduring myths in Russian historiography merit closer scholarly examination.

Myth 1: The supposed uninterrupted continuity of Russian writing and language from Kyivan Rus, through Muscovy, and into the modern Russian state. The Muscovite literary tradition, known throughout the world as “Russian,” has been documented only since the 14th century. The clarity of this statement is vividly illustrated by the absence of references to Muscovite monuments prior to the 14th century in numerous dictionaries, anthologies, and textbooks of the “Old Rus language” and “Old Rus literature.” Therefore, if Ukrainian, Belarusian, and Novgorod-Pskov¹¹ samples were removed from the Dictionary of the Old Rus Language of the 11th–14th Centuries¹² (13 volumes published to date), the Muscovite monuments alone would barely be enough to fill a single volume. For example, the first volume contains 7,508 references to just 18 original Ukrainian monuments and their later copies (and the dictionary’s register of sources includes many more Ukrainian texts), namely:

1. Izborynyk of Sviatoslav (1076) – 337 citations;
2. Life of Theodore Studite (12th century) – 227;
3. Life of Theodosius of the Kyiv Caves (12th century) – 192;
4. The Tale of Borys and Hlib (12th century) – 126;
5. Ephraim’s Nomocanon (12th century) – 529;
6. Justice of Rus (1280) – 54;
7. Pandects of Nikon of the Black Mountain (1296) – 453;
8. Trinity Synaxarion (12th/13th century) – 151;
9. The Monastic and Ecclesiastical Rule of the Studion (12th/13th century) – 169;
10. Ryazan Nomocanon (1284) – 776;
11. Yaroslavl Synaxarion (13th century) – 228;
12. Pandects of Nikon of the Black Mountain (14th century) – 761;
13. Sixteen Words of Gregory of Nazianzus with the Commentaries of Niketas of Heraclea (14th century) – 1142;
14. Chronicle of George Hamartolos (13th/14th century) – 645;
15. Trinity Synaxarion (late 14th century) – 218;
16. Laurentian Codex (1377) – 369;
17. Paleya (1406) – 561;
18. Hypatian Codex (c. 1425) – 570.

11 The Novgorod-Pskov and Moscow traditions are distinct and should not be conflated.

12 Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. Т. 1–13. Москва, 1988–2023.

Even during Soviet times, Russian language historians launched the project “Dictionary of the Russian Language of the 11th–14th Centuries”. Why did they call it Russian and not Old Russian? The answer is obvious: there are no monuments from Muscovy, no distinct Muscovite texts with unique linguistic features, before the 14th century. However, starting in the 15th–16th centuries, and especially in the 17th century, such texts became numerous. This is why the chronological scope had to be extended. The essence of the scholarly manipulation lies in the structure of the dictionary entries: they first cite quotations from Ukrainian monuments, and only later support them with Muscovite sources from the 15th–17th centuries. This creates the illusion of an uninterrupted Russian linguistic tradition stretching from Kyivan Rus to Muscovy.

We shall illustrate this with examples from specific dictionary entries.

The lexeme *бѣзѣнь* appears in all historical dictionaries of the Russian language, with the earliest attestations (up to the 14th century) referencing only Ukrainian written sources [Srezn.: I, 188; DRL: 1, 343; DORL: I, 321–322],¹³ and specifically in the Ukrainian phonetic variants — *бѣзѣнь* or *бѣзѣнь*. However, in DORL, after citing these Ukrainian manuscripts, an additional reference is provided to a single Muscovite source from 1480, whereas the Muscovite variant *бѣзѣнь* appears only in texts from the late 16th–17th centuries [DRL: 1, 343].

Another example: *прѣдѣсловѣ* — in original manuscripts, this word is attested in the earliest texts of Ukrainian written tradition, including the Halych Gospel (1144), the Khrystynopil Apostle (12th century), and the Ryazan Nomocanon (1284) [Srezn.: II, 1639; DRL: 18, 209]. In DRL, the first quote also comes from the Halych Gospel (1144), followed by a 15th-century copy of The Life of Theodosius of Kyiv Caves, and subsequently, three citations from the 16th–17th-century texts [DRL: 18, 209].

Finally, a particularly interesting example: *коурица* — *также коурица гнѣздо свое подъ крыль*, cited with reference to the Halych Gospel (1144). The same citation appears in Srezn., attributed to both the Yuriev Gospel and the Halych Gospel [Srezn.: I, 1378], and is likewise reproduced in DRL, supplemented by later attestations from Moscow sources dating from the 15th century onward [DRL:

13 The list of abbreviations:

DRL — *Dictionary of the Russian Language (11th–17th centuries)*: Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва, 1975–2015;.

Srezn. — Sreznevsky I. *Dictionary of the Old Russian Language*: Срезневский И. Словарь древнерусского языка. Репринт. изд. Москва, 1989.

DORL — *Dictionary of the Old Russian Language (11th–14th centuries)*: Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Москва, 1988–2023.

DOSL — *Dictionary of the Old Slavonic Language*: Словарь старославянского языка. Репринт. изд. СПб, 2006.

8, 139]. Interestingly, this word is not mentioned in South Slavic texts. In “Slovník jazyka staroslověnského” there is only *ꙗꙋꙋꙋ* [DOSL: II, 86]. That is, it is very likely that in the 12th century this word was formed by Rusyns-Ukrainians. However, it has not been preserved in the Ukrainian language in this form, while the Muscovites took advantage of the “gift” and made this Ukrainian word a norm in their language.

Myth 2. The essence of the second Russian myth is that the spelling norms in Church Slavonic texts were established simultaneously in Kyiv, Halych, Volodymyr (in Volyn), Polotsk, Novgorod, Moscow, Suzdal, and other cities, and therefore, they are “all-Russian.”

Who truly introduced the first linguistic and orthographic tendencies/rules/norms while copying Church Slavonic books in Rus?

The translation of the Holy Scriptures into one of the Slavonic languages known to Cyril and Methodius — or its distinct dialect — opened a Pandora’s box for the Slavonic population. There were no specific prohibitions or restrictions preventing Moravians (Czechs or Slovaks), Slovenes, Serbs, Croats, Macedonians, Bulgarians, Rusyns-Ukrainians, Rusyns-Novgorodians, and Rusyns-Belarusians from incorporating elements of their local languages. After the adoption of Christianity, books from various regions came to Rus. While the majority likely came from Bulgaria, it is undeniable that others arrived from Macedonia, Serbia, and Moravia. Therefore, the diverse cultural tradition of books brought to Rus — especially to Kyiv — written in both Cyrillic and Glagolitic scripts required some degree of unification. Had the development of Church Slavonic literature relied solely on a single tradition — such as the Bulgarian one — the earliest Kyivan (Ukrainian) written tradition might not have emerged as quickly. The diversity of Church Slavonic recensions brought to Rus became a major stimulus for shaping a distinct local norm, intended to transcend the linguistic and orthographic differences found in manuscripts of various recensions. Kyiv, as a single cultural centre, could not maintain multiple parallel written traditions.

What specific deviations did the Rusyns-Ukrainians introduce in manuscripts copied from various South Slavonic protographs — deviations which Russian scholars later labelled as the first “Old Rus/Russian” orthographic norms?

Since the 19th century, Russian linguists have identified from 7 to 15 orthographic and linguistic features in Church Slavonic texts that became the basis of the mythical unity of the Church Slavonic language in the Russian version for all Eastern Slavs of the Rus period until the 14th century. And

even though Ukrainian and some foreign Slavists have convincingly argued that from the 11th century onwards, the southern (Ukrainian) and northern (Novgorod) recensions of the Church Slavonic language were clearly distinct in Rus, both in the 19th and 20th centuries — and even today — Russian Slavists confidently adhere to an unshakable ideological and linguistic dogma.¹⁴

According to the logic of Moscow Slavists, the above-mentioned “all-Russian” features or norms supposedly descended simultaneously upon all Rus lands from the 11th century onward — from Halych and Kyiv to Novgorod and Suzdal. Are we really to believe that the scribes of Kyiv, Novgorod, Suzdal, and elsewhere, while copying Church Slavonic texts, were in constant communication with one another to avoid inserting anything overly individual, lest they violate some norm imposed from above? Such a claim has no connection to reality. The majority of 11th-century manuscripts (with the exception of a few from Novgorod) were copied in the capital of Rus, Kyiv, by local Ukrainians who introduced their own distinctive features — the very ones later labelled by Muscovites as the “all-Russian” orthographic norm.

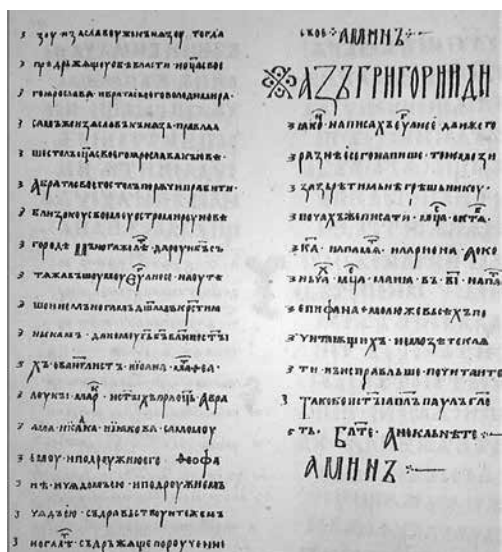
So who, when, and where was the first to make — consciously or accidentally, under the influence of their own dialect — a deviation from the protographs?

For example, the scribe of the Ostromyr Gospel, Deacon Hryhoriy, when writing *ꙗꙋꙋꙋ* or *ꙗꙋꙋꙋ*, likely did not realize he was making a mistake, as the protograph had *ꙗꙋꙋꙋ* and *ꙗꙋꙋꙋ*. Nor did he chastise himself for unintentionally deviating from the protograph when writing *лица, нарицаемыи, срьдыца*, although the original had *лица, нарицаемыи, срьдыца*. Clearly, these were accidental variations, as such deviations occurred only a few times. Several decades later, the Kyivan scribes of Sviatoslav’s Izbornyks and the Archangelsk Gospel

14 For example, a quote from an academic Russian publication [8, pp. 38–39]: “Despite certain regional differences (for instance, the reflection of *tsokanye* in Novgorod manuscripts), the majority of Church Slavonic texts written across the vast East Slavic territory are characterized by uniform linguistic norms. The main features of the Russian recension are:

- The use of the letters *ѡ* and *ѣ* in place of *ѡ*, as well as the *non-etymological* use of *ѡ*. Examples: *коꙋꙋꙋꙋ, воꙋꙋ, дрꙋꙋꙋ* (vocative form);
- The use of *ѡ* instead of *ѡ* or *ѡ*, and vice versa, compared to the orthography of Old Church Slavonic manuscripts;
- Spellings with initial *ѡ*-, corresponding to *ѡ*- in Old Church Slavonic orthography. Examples: *ѡꙋꙋꙋ, ѡꙋꙋꙋ*.
- The spellings *ꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋ, ѡꙋꙋ* or *ꙋꙋ, ꙋꙋ, ѡꙋ* in place of the etymological forms **ꙋꙋꙋ, *ꙋꙋꙋ, *ꙋꙋꙋ*. Examples: *ꙋꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋꙋꙋ*;
- Spellings that reflect *pleophony*. Examples: *ꙋꙋꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋꙋꙋ*;
- The letter *ж* replacing Proto-Slavic *ꙗ*, as in *ꙋꙋꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋꙋꙋ*; and, sporadically, *ѣ* replacing Proto-Slavic *ꙗ*, as in *ѣꙋꙋꙋꙋ, ꙋꙋꙋꙋꙋ*;
- Instrumental singular endings *-ꙋꙋꙋ, -ꙋꙋꙋ* (as opposed to *-ꙋꙋꙋ, -ꙋꙋꙋ* in Old Church Slavonic manuscripts), among other features.”

likely encountered texts with similar deviations and did not perceive them as errors — especially considering that their own texts contain significantly more such forms. While Hryhoriy introduced the use of ж instead of жд in only a few words, as noted earlier, he still consistently wrote -жд- in words like одежда. However, twenty years later, the scribe of the Izbornyk of Sviatoslav (1076) extended this vernacular feature to that word as well, writing одежда. We do not

An endnote by Deacon Hryhoriy in a monument of Church Slavonic of the Ukrainian (Kyivan) recension – the Ostromir Gospel (1056–1057)

was used. The same applies to the word гора, — although he was probably aware of it, in his own speech he used only город, and in the endnote he wrote новгородъ. Moreover, the Gospel text never employs the third-person singular verb form with a reduced ending, which is now standard in modern Ukrainian. However, Hryhoriy’s note contains the phrase: напише – да иже горазнѣ сего напише.

In light of this material, the question of which language the creator of the so-called “Russian,” “Old Russian,” or “Common East Slavonic” norm spoke becomes purely rhetorical. In everyday life, he was a speaker of the Polian, Kyivan, and Ukrainian dialects of his time (circa 1056). Perhaps the Kyivan Deacon Hryhoriy did, as some claim, contribute to the formation of the “Russian” norm—but in doing so, he still spoke *Ruskiy*—the language of Rus—which, in essence, is Old Ukrainian.

In light of this material, the question of which language the creator of the so-called “Russian,” “Old Russian,” or “Common East Slavonic” norm actually spoke becomes rhetorical. In everyday life, he would have spoken the Polian,

deny that such pronunciation may have been common in other regions of Rus, but these features are first found in manuscripts copied specifically in Kyiv. Consequently, the norm established in Kyiv later spread in various directions to the conquered Slavonic and non-Slavonic peoples.

Returning to the figure of Deacon Hryhoriy, it is reasonable to assume that he was a Kyivan native and identified as a Rusyn-Ukrainian. Fortunately for researchers, he left a note at the end of the Gospel. As revealed in this note, Hryhoriy was unfamiliar with the name Vladimir, because men were not called by that name in Kyiv or in Rus in general; only Volodymyr

Kyivan, or early Ukrainian dialects of his time (as of 1056). It is possible that the Kyivan Deacon Hryhoriy, as some suggest, contributed to the formation of the so-called “Russian” norm. Yet in doing so, he still spoke the Rus language, i.e., the Old Ukrainian language.

It is worth noting that the aforementioned Kyivan monuments of the 11th century have been thoroughly studied, and even most Russian Slavists have had little doubt about their Kyivan origin (despite the existence of many other texts from Kyiv in that century). These works became benchmarks that scribes from various regions of Rus would later follow.

Moving from the capital, this Kyivan literature — and consequently the emerging recension of Church Slavonic — gradually spread to the Kingdom of Halych and Volyn. There, it not only continued the Kyivan tradition but also refined it by incorporating an unprecedented number of local dialectal elements. Analysis and comparison of the orthography and language of these manuscripts suggest that in the Rus-Ukrainian Kingdom of Halych and Volyn, whose ruler was title as the King of Rus, a distinct recension was established. From 1144 onward (the copying of the Halych Gospel), this was no longer merely the Kyivan (Ukrainian) version of Church Slavonic but a distinct Halych-Volyn recension of Church Slavonic.

Myth 3. Are the texts Halych and Volyn Ukrainian, Kyivan, or “Common Russian”, “Russian”? The distinctiveness of the Halych and Volyn recension of Church Slavonic was so apparent that even Russian language historians (A. Sobolevskiy, A. Shakhmatov, N. Durnovo, and others) were compelled to acknowledge the existence of a ‘separate Halych and Volyn vernacular of the Old Russian language’. It should be noted that until the 14th century, Moscow scholars did not differentiate between the Kyivan and Moscow vernaculars of the Old Rus language. Russian linguist F. Filin stated: “The Old Rus’ tribes were closely related and interconnected by a vast network of linguistic ties, which created significant potential for dialectal interaction and the broad dissemination of linguistic changes among them.” To grasp the absurdity of the Russian scholar’s claim, let us try to find examples of Novgorod, Moscow, or Belarusian influence on the Kyivan written tradition prior to the 14th century. Can one identify instances of Novgorod’s *chakannya* (a dialectal feature), the absence of the third palatalization, or the presence of *akanye* in Ukrainian texts from the 11th to 13th centuries? Certainly not. In the early stages of literary development in Rus, the influence was clearly one-directional: from Kyivan, Halych and Volyn’s writing toward Novgorod, Belarusian, and later Moscow traditions. There are dozens of examples of Ukrainian ikavism (the use of “и” instead of “ѣ”) in Novgorod charters.

Are the texts from Halych and Volyn to be considered Ukrainian, Kyivan, or “Common Russian”, “Russian”? The distinctiveness of the Halych and Volyn recension of Church Slavonic is so pronounced that even Russian language historians — such as A. Sobolevskiy, A. Shakhmatov, N. Durnovo, and others — were compelled to acknowledge the existence of a “separate Halych and Volyn macrodialect of the Old Russian language.” It is important to note that until the 14th century, Moscow scholars did not distinguish between the Kyiv and Moscow macrodialects of the Old Rus language. Russian linguist F. Filin remarked: “The Old Rus tribes were closely related and interconnected by a vast network of linguistic ties, which created significant potential for dialectal interaction and the broad dissemination of linguistic changes among them.”¹⁵ To appreciate the implausibility of this assertion, one must ask: Are there examples of Novgorod, Muscovite, or Belarusian influence on the Kyivan written tradition before the 14th century? Can we identify the presence of *chakannya* (a dialectal trait of Novgorod: the sound [ch] replaces [ts]), the absence of the third palatalization, or *akanye* (the sound [a] replaces [o]) in Ukrainian texts from the 11th to 13th centuries? Clearly not. In the early stages of literary development in Rus, the influence flowed predominantly in one direction — from the writing traditions of Kyiv, as well Halych and Volyn toward those of Novgorod, Belarus, and later, Muscovy. There are dozens of instances of Ukrainian *ikavism* (the use of “и” instead of “ѣ”) found in Novgorod charters, further supporting this claim.

Returning to the distinctive macrodialect of Halych and Volyn in the texts of the 12th–13th centuries, we should note that later it worked against foreign Slavacists’ understanding and perception of the development of the Ukrainian literary tradition as its features overshadowed the primary — Kyivan — tradition. The discovery of Halych-Volyn manuscripts reinforced Pogodin’s myth about the presence of Russians in Kyiv prior to the Mongol-Tatar invasion, as the linguistically less distinctive Kyivan texts — characterized by fewer overt dialectal features — were more readily perceived as representative of “Common East Slavonic,” “Common Russian,” or, as later interpreted, simply “Russian.”

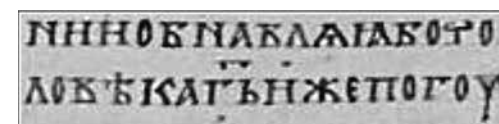
Myth 4. Zero argumentation in classifying texts rewritten in Muscovy. Russian historical linguists often classify a text as belonging to the Muscovite literary tradition not on the basis of distinct Muscovite linguistic features, but rather due to the absence of clear markers associated with Kyivan, Halych-Volynian, or Novgorodian origins. This method is referred to as zero argumentation. In practice, the fewer dialectal “errors” or regionalisms introduced by

a Kyivan, Halych-Volynian, or Novgorodian scribe, the more likely Russian linguists are to assign the manuscript to Muscovy — relying not on positive identification, but on a presumed default.

Let us examine how this approach functions using the example of a recently published Ukrainian manuscript housed in Russia—the 13th-century Yaroslavl Horologion. Despite the text exhibiting hundreds of Ukrainian — specifically Halych-Volynian — features, the author concludes that the manuscript was copied by a local scribe from Zalesye. However, this conclusion lacks support from any identifiable Muscovite dialectal markers. Instead, the author relies on the same zero argumentation: “Therefore, despite the fact that our assumption is based on a set of *negative characteristics* (emphasis mine. — V.M.), we believe that the Yaroslavl Horologion was written in the north-eastern territory.”¹⁶

So why did Russian Slavacists invent the “Russian / Common Russian / Common East Slavonic” recension of Church Slavonic?

The answer is clear and indisputable: the rich written tradition in Rus before the 14th century bypassed Zalesye, i.e., Muscovy. Writing flourished in the capital city of Kyiv, at the prince’s court and the metropolitan’s residence. From the mid-11th century, two Kyiv-based scriptoria — one at the princely court and the other at the Kyiv Caves Monastery — were already well-known throughout Rus. At the same time, writing also developed in Novgorod, and later, from the 13th century onward, in Polatsk and Smolensk. Thus, Russian language historians and intellectuals, faced with the fact that Muscovy had no written tradition before the 14th century — and unable to prove that any 14th-century text belongs to a distinct Muscovite literary tradition due to the absence of identifiable Muscovite linguistic features — found themselves in a difficult position. It was impossible to confirm that any work was produced by a local Zalesye scribe. To resolve this dilemma, they had to reconcile the reality that for three centuries, writing, painting, and other cultural expressions flour-

Representation of the replacement of e with o after sibilants in a Church Slavonic manuscript of the Ukrainian (Kyivan) recension — Izbornyk of Sviatoslav (1073): *ѿоловѣка*, fol. 179v.

Representation of a marginal Ukrainian dialectal feature — the use of the ending *ѿ* instead of *-ю* in the instrumental singular of possessive pronouns in a Church Slavonic manuscript of the Ukrainian (Halych-Volynian) recension — Vienna Octoechos (century): *вѣзъмъша съ собоу вѣна*, fol. 50.

15 Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Москва, 1972. С. 629.

16 Андреев А., Афанасьева Т., Соболева А. Ярославский часослов второй половины XIII века. Исследование и издание текста. Москва, 2024. С. 149.

ished in the Rus lands surrounding Muscovy, while Zalesye itself remained culturally barren. Thus, everything that had been distinctive — whether for Kyiv, Halych, Volyn, Novgorod, or Polatsk — was rebranded as a “common and inseparable” heritage. In doing so, Muscovy was no longer excluded from the shared narrative of “Old Rus” writing. Moscow scholars, without substantial evidence, hypothetically assigned Muscovy a place alongside the Kyivan and Novgorodian literary traditions. Before the 14th century, no surviving manuscripts can be identified as exhibiting distinctly Muscovite linguistic features. Instead, the idea of a mythical “common Russian” ethnicity, along with a “common Russian” literature and a “common Russian” recension of Church Slavonic, has persisted as a narrative for the period prior to the 14th century.

To answer the question of when we can begin speaking of the Old Ukrainian recension of Church Slavonic, we must rely on common sense rather than the mythologies of Moscow’s academic tradition. It is inconceivable that such a rich literary tradition — by medieval standards — as that of Kyiv and Halych-Volyn in the 11th to 14th centuries, comprising several hundred manuscripts, should be denied recognition as a local tradition — specifically, Kyivan or Halych-Volynian, i.e., Ukrainian. Is it truly plausible that in the 12th century, monk-scribes in Kyiv, Halych, or Volodymyr (in Volyn) were primarily concerned, while copying ancient manuscripts, with preventing any local linguistic features from appearing in the text — out of fear of disrupting some imagined “Common Russian” unity? Clearly, the same logic applies to the scribes of Novgorod, who freely incorporated their characteristic *ts—ch* merger into manuscripts, with little apparent concern for how such regional features might be received in the capital, Kyiv.

Thus, beginning in the 11th century — the period when the first written texts appeared on the territory of Ukraine-Rus — there is ample reason to assert the emergence of a distinct Ukrainian recension of Church Slavonic.

Conclusions. The study of the development of the Slavonic languages — particularly the East Slavonic group — leads to the conclusion that texts produced between the 11th and 14th centuries in Kyiv, Halych, Volodymyr (in Volyn), and Chernihiv should be considered part of the Ukrainian written tradition; those from Novgorod and Pskov, as Novgorodian; from Smolensk and Polatsk, as Belarusian; and from Murom, Rostov, Suzdal, Ryazan, Tver, and Moscow, as Muscovite (Russian). It is essential to recognize the central role of Kyiv as the cultural, religious, and linguistic heart of Rus, where the Rus literary tradition — and with it, the linguistic norm — was first formed and from which it clearly spread to other regions of Rus. Crucially, this classification refers to texts created (both spoken and written) by local speak-

ers, not to manuscripts that were imported from other regions — such as the Ryazan Nomocanon or the Yaroslavl Horologion, which originated in Kyiv or Volyn and were later brought to Muscovy.

The fundamental features of the Ukrainian language were established in Proto-Ukrainian territories following the dissolution of Proto-Slavic linguistic unity. This process coincided with the emergence of the earliest original texts — such as graffiti and inscriptions on objects — and transcribed texts, primarily liturgical books, in the territory of Rus-Ukraine. These features are clearly attested from the mid-11th century onward. In secular, original inscriptions, the colloquial speech of the Ukrainian population is plainly visible. In transcribed liturgical texts, the vernacular element enters more gradually, becoming increasingly prominent over time. Church Slavonic, initially used in its South Slavonic form, progressively takes on the features of the local Kyivan recension, and later, those characteristic of the Halych-Volynian recension.

These dialectal Ukrainian features — which would eventually form the foundation of the modern language norm — are consistently attested in both secular and religious texts from the earliest period of Rus-Ukrainian writing through to the present day.

Thus, the uninterrupted development of the Ukrainian language as a distinct branch of the Slavonic linguistic system, dating back at least to the 9th–10th centuries, is beyond dispute.

Following the Christianization of Rus-Ukraine, local linguistic features began to influence the Church Slavonic language, which had been introduced primarily from Bulgarian and other South Slavonic literary centres. As a result, the language of the earliest church books copied in Kyivan scriptoria — such as the Reims Gospel (first half of the 11th century), the Ostromyr Gospel (1056–1057), the Turiv Gospel (mid-11th century), The Pandects of Antioch (11th century), the Izbornyky of Sviatoslav (1073 and 1076), the Archangelsk Gospel (1092), among others — is referred to as the Church Slavonic language of the Kyivan or Rus-Ukrainian recension. It is this Rus-Ukrainian recension — unequivocally not the so-called “Common East Slavonic,” “Common Russian,” or “Russian” recension — that definitively spread over time to other territories of Rus.

МОЙСІЄНКО

Віктор Михайлович —

член-кореспондент НАН України,
професор кафедри української
мови Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Від 24.02.2022 року й дотепер
перебуває в ЗСУ.

Viktor Moisiyenko

Corresponding Member
of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
Professor at the Department
of Ukrainian Language,
the Ivan Franko State University
of Zhytomyr. From February 24,
2022 to the present, he has been
in the Armed Forces of Ukraine.

